

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**РОЗВИТОК МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»
СТАНІШЕВСЬКА ІРИНА ВАСИЛІВНА

Керівник: канд. пед. наук, доц. Піц І.І.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ____ від _____ 2023 р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

АНОТАЦІЯ

Станішевська І.В. Розвиток монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 102 с.

Кваліфікаційна робота спрямована на дослідження та аналіз процесу розвитку монологічного мовлення у молодших школярів на уроках літературного читання. Монологічне мовлення є важливою складовою мовної та літературної компетентності учнів, і воно вимагає особливої уваги та методичного підходу для ефективного навчання та розвитку.

У роботі проаналізовано основні підходи до визначення сутності поняття «монологічне мовлення молодших школярів», розкрито теоретичні підходи до розвитку монологічного мовлення в учнів молодшого шкільного віку, розглядаються педагогічні методи та прийоми, які можуть бути використані на уроках літературного читання для досягнення цієї мети. Також вивчається досвід вчителів та результати педагогічних досліджень у цій галузі.

У дослідженні визначено критерії, показники та рівні сформованості монологічного мовлення учнів початкової школи. На основі аналізу теоретичних джерел та результатів емпіричного дослідження нами було обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку молодших школярів на уроках літературного читання

Робота містить практичні приклади, які можуть бути використані в навчальному процесі.

Ключові слова: мовлення, монологічне мовлення, види мовленнєвої діяльності, розвиток мовлення, монолог, літературне читання, креативне і творче мислення, культура мовлення.

ABSTRACT

Stanishevskya I.V. Development of monologue speech of junior high school students in literary reading lessons. – Manuscript. Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 102 p.

The qualification work is aimed at the research and analysis of the process of development of monologue speech in junior high school students in the lessons of literary reading. Monologue speech is an important component of students' linguistic and literary competence, and it requires special attention and a methodical approach for effective learning and development.

The paper analyzes the main approaches to defining the essence of the concept of "monologue speech of younger schoolchildren", reveals theoretical approaches to the development of monologue speech in students of junior school age, considers pedagogical methods and techniques that can be used in literary reading lessons to achieve this goal. The experience of teachers and the results of pedagogical research in this field are also studied.

The research determined the criteria, indicators and levels of formation of monologue speech of primary school students. On the basis of the analysis of theoretical sources and the results of empirical research, we substantiated the organizational and pedagogical conditions for the development of junior high school students in the lessons of literary reading

The work contains practical examples that can be used in the educational process.

Keywords: speech, monologic speech, types of speech activity, speech development, monologue, literary reading, creative and creative thinking, speech culture

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ І. В. Станішевська

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ	10
1.1. Проблема мовленнєвого розвитку учнів початкової школи у психолого-педагогічній науці	10
1.2. Сутнісна характеристика феномена «розвиток монологічного мовлення»	18
1.3. Специфіка розвитку монологічного мовлення учнів молодшого шкільного віку	26
1.4. Дидактичний потенціал уроків літературного читання у розвитку монологічного мовлення молодших школярів	32
Висновки до першого розділу	45
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ	48
2.1. Констатувальне дослідження рівня розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання	48
2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання	62
2.2.1. Робота зі словом як засобом збагачення й розширення активного словника учнів	63
2.2.2. Збільшення мовленнєвої практики молодших школярів з метою розвитку їх монологічного мовлення	66
2.2.3. Вдосконалення культури мовлення молодших школярів як основи розвитку їх монологічного мовлення	68
Висновки до другого розділу	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перехід освітніх процесів в Україні до нових європейських стандартів вимагає від педагогів застосування нових методів навчання для підвищення ефективності пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Комунікативні знання та навички виконують незалежну та унікальну роль у становленні особистості дитини, її адаптації, соціалізації та подальшого загального розвитку за допомогою опанування необхідними знаннями та навичками, збагачення психологічного та соціального досвіду. Дослідження особливостей формування та розвитку комунікативного, мовленнєвого та когнітивного потенціалу сучасних учнів має велике значення не тільки з точки зору наукових знань, а також стає основою перебудови методичних підходів до організації навчання мови. Це зумовлює формування інтелектуально розвиненої, емоційно вихованої та комунікативно компетентної особистості учня вітчизняних загальноосвітніх закладів.

Сьогодні все більш пріоритетним у початковій освіті постає завдання розвитку у дітей зв'язного мовлення, критичного мислення, уміння структурувати та висловлювати власні думки. У молодших школярів розвиток монологічних умінь має виняткове значення для сприймання, аналізу та оцінки інформації, планування та оформлення висловлювань. Також монологічне мовлення відіграє важливу роль у розумінні сприйнятої інформації, її правильному і творчому відтворенні, стає основою та засобом самовираження та вільного спілкування учнів. В цьому контексті актуальною є проблема розвитку якісного мовлення, оскільки культура мовлення знаходиться у прямій залежності від набутих вмінь точності та насиченості висловлювань, багатства словника, навичок побудови речень, активного використання норм літературної мови, логічного, правильного та виразного формування висловлювань. Тому процес формування мовленнєвої особистості молодшого школяра залежить від ефективності набуття учнями

комунікативно-мовленнєвих компетентностей та успішної реалізації освітніх завдань навчання мови.

Побудова та розвиток сучасної моделі виховання, освіти та удосконалення навчального процесу початкової школи є завданням, яке стає неможливим без прогресивних ідей педагогів і вчених.

Стан дослідження проблеми. Питання важливості спілкування як основної потреби людини та психологічні аспекти мовлення, важливість розвитку комунікативної компетентності висвітлювали у своїх працях: В. Бондаренко, К. Глушенко, О. Гришко, Н. Захарчук, Л. Калмикова, І. Карапузова, Н. Коструба, О. Кривонос, Н. Коломієць, Г. Костюк, А. Курова, М. Наконечна, О. Низовець-Кропта, Н. Носовець, І. Омельченко, Т. Павленко, А. Петровський, В. Семиченко, О. Синиця, Є. Соботович, Ф. Сохін, Л. Трофименко та інші. Вони відмічали, що під час удосконалення процесу навчання необхідно не тільки підвищити рівень знань учнів, а й сформувати правильне мислення школяра, стимулюючи його активну пізнавальну діяльність та розвиток когнітивних здібностей.

Особливості мовленнєвого розвитку особистості дитини як лінгводидактичної проблеми, розвиток мовленнєвої компетентності та умінь мовленнєвої діяльності, формування зв'язного мовлення в учнів початкової школи досліджували Л. Артемова, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Л. Дейниченко, О. Савченко, К. Крутій, Н. Лопатинська, Г. Ніколайчук та інші.

Проблеми практичного опанування знаннями з монологічного мовлення учнями початкової школи в процесі навчання літературного читання висвітлювали у своїх працях вітчизняні дослідники: Г. Анісімова, О. Бондаренко, О. Вашуленко, О. Джеджелей, С. Дубовик, О. Захарченко, Т. Качак, Г. Коваль, Л. Коваленко, І. Левченко, Л. Ляшенко, В. Мартиненко, О. Мартинюк, В. Науменко, М. Непийвода, А. Панченков, Л. Попова, О. Савченко, В. Сиротенко, І. Старагіна, Т. Суржук, В. Терещенко, Р. Шиян та інші.

Попри численні дослідження, частина проблеми розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання, яка обрана темою даної роботи є на сьогодні ще недостатньо вивченою та висвітленою. Цим обумовлений вибір теми даного дослідження.

Об'єкт дослідження – розвиток монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання дослідження**:

- здійснити аналіз проблеми розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи в психолого-педагогічній літературі;
- конкретизувати сутність, зміст та специфіку розвитку монологічного мовлення дітей молодшого шкільного віку;
- дослідити рівень розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання;
- обґрунтувати організаційно-педагогічні умови розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання.

Методи дослідження: *методи теоретичного дослідження:* вивчення наукових джерел та методичного матеріалу; методи аналізу та синтезу, методи узагальнення, індукції та дедукції – аналіз, узагальнення та синтез наукової літератури для визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження; *методи емпіричного дослідження:* діагностичні – спостереження, бесіда, анкетування.

Теоретичне значення дослідження полягає в дослідженні теоретичних та практичних аспектів реалізації сучасних підходів та

методичного супроводу процесів набуття та удосконалення комунікативно-мовленнєвих вмінь, здатностей породжувати, планувати, сприймати та контролювати власне мовлення учнями початкових класів в процесі вивчення шкільного курсу літературного читання.

Практичне значення дослідження полягає у підготовці навчальних матеріалів, розділів підручників, навчальних посібників, практикумів з мовознавчих дисциплін.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох основних розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (89 позицій) та додатків (на 17 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

1.1. Проблема мовленнєвого розвитку учнів початкової школи у психолого-педагогічній науці

В Українському педагогічному словнику термін «мовлення» визначається як функціонування мови в процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами мовлення є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації. Розрізняють мовлення монологічне й діалогічне. Поряд з так званим зовнішнім мовленням, виділяють внутрішнє мовлення, розраховане на постановку й розв'язання у свідомості мовця різноманітних пізнавальних завдань. Окремим видом мовлення є читання (С.У. Гончаренко, Український педагогічний словник, 1997, с. 216)

За С. Вербищук, лінгвістичний аспект мовлення – це процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; як послідовність знаків мови, організована за її законами відповідно до потреб висловленої інформації; форма актуального існування кожної мови. Мовлення – це своєрідна діяльність мовця, процес вираження думок, почуттів, бажань людини засобом мови з метою впливу на інших людей та організації особистісних і суспільних відносин (С.В. Вербищук, 2016).

У понятті «мовлення» виокремлюють такі значення як (С.В. Вербищук, 2016, с. 12):

- форма спілкування за допомогою мови, вербальної комунікації, емоційного прояву, впливу;
- вид комунікативної діяльності людини, функціонування мови з метою передавання будь-якої інформації, одна із форм прояву свідомості;

- мовленнєві дії та операції, результат діяльності у вигляді усного й письмового висловлювання.

Здібності комунікації учнів можна розвивати шляхом формування їх комунікативної компетенції, яка включає мовну, мовленнєву та соціокультурну компетенції. Однією з основних складових мовленнєвих навичок є опанування мовним матеріалом. У Державному стандарті початкової освіти (2018) мовно-літературної освітньої галузі визначено завдання зі змісту навчального матеріалу, який допоможе учням розвивати такі навички. Однак, для ефективної комунікації, необхідні також навички розуміння та відтворення інформації, що вимагає володіння мовним матеріалом (К. Ю. Кострикіна, 2020, с. 26).

Таким чином, формування мовлення у дітей молодшого шкільного віку – це, в першу чергу розвиток мовленнєвих здібностей, культури мовленнєвого спілкування, опановування навичками практичного спілкування, створення передумов задля наступності в подальшому читанні та письмі. Така проблематика тісно пов'язана з навчанням рідною мовою, тобто педагогічним процесом, в ході якого здійснюється формування у дітей відповідних мовленнєвих умінь і навичок. Саме це постає базисом розвитку мови як: розуміння сенсу слова та збагачення словника, засвоєння системи мовленнєвих понять і закономірностей, словотвору, синтаксису, опановування звуковою культурою мови, формування зв'язного мовлення. Головна мета мовленнєвого виховання полягає в тому, щоб діти творчо засвоювали норми й правила рідної мови, вміли їх гнучко застосовувати щодо конкретних ситуацій та опановували основи комунікативних здібностей.

Перш за все мовні вміння необхідно спрямовувати на формування базових понять, засвоєння норм літературної вимови, логічного мислення. Мовленнєві вміння передбачають удосконалення звуковимови та культури мовлення, роботу над збагаченням й уточненням словника, опанування граматичного ладу. Також сучасним педагогам важливо допомагати

молодшим школярам опанувати норми граматичної структури української мови, збагатити їхнє мовлення різноманітними формами й способами висловлення думки, підвищити рівень розвитку зв'язного мовлення учнів. Як відомо, одиницею зв'язного мовлення є речення, тому працювати над його засвоєнням учнями треба систематично, цілеспрямовано, на кожному уроці навчання грамоти, граматики й читання. Систематична робота над реченням є дуже важливою, адже на фоні речення діти засвоюють лексичне значення слова, словотвір, фонетику, орфоепію й орфографію, морфологічні форми слів та їхню синтаксичну роль, пунктуацію тощо (Н.Ф. Попович & Х.Ю. Лешко, 2018, с. 111-112).

В початковій школі потрібно поступово формувати в учнів правильне уявлення про мову, сприяти одержанню учнями певного обсягу лінгвістичних знань, а також систематично підвищувати рівень розвитку мовлення молодших школярів. Важливою умовою розвитку мовлення дітей за таких обставин є власне потреба у висловленні, підвищенні мовленнєвої мотивації, бажання висловити свої думки й почуття. Це потребує певної організації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання (Н.Ф. Попович & Х.Ю. Лешко, 2018).

Отже, у змісті початкового мовного курсу важливу роль займає комунікативно-діяльнісний підхід, який зосереджений на чотирьох етапах мовленнєвих дій: орієнтуванні, плануванні, висловлюванні, контролі та корекції висловлювання. Цей підхід поєднується з традиційним методом розвитку мовлення учнів та базується на знанні основних мовних одиниць. Означений підхід навчання рідної мови та розвиток мовлення у дітей передбачає активну діяльність у процесі засвоєння мовних засобів, а також розвиток мовлення у різних сферах діяльності. Часто це досягається через збагачення словника дітей лексикою, яка пов'язана з конкретною діяльністю (О.Б. Полєвікова, 2017).

Саме у зв'язку з цим актуалізується та набуває найбільшого значення один з основних напрямів сучасної початкової освіти – формування

мовленнєвої компетентності, яка полягає в тому, що учні можуть слухати, розуміти та відтворювати інформацію, читати й розуміти тексти, вести діалоги, брати участь у дискусіях, переконувати та захищати свої погляди, висловлювати власні думки та міркування усним та письмовим способами. Отже, формування мовленнєвої компетентності є загальною метою цього процесу, оскільки мовленнєва компетентність охоплює чотири основні види компетенції, а саме слухання, читання, говоріння та письмо, де компетентність у говорінні, в контексті нашого дослідження, включає компетенцію в діалогічному та монологічному мовленні (М. М. Свідерська, 2017; К. Ю. Кострикіна, 2020).

Загалом говоріння та письмо є ініціальними процесами спілкування, що стимулюють слухання й читання. Своєю чергою, слухання й читання є реактивними процесами та водночас слугують умовою говоріння (письма). За спрямованістю здійснення мовленнєвої дії (на прийняття або видачу мовленнєвого повідомлення) розрізняють рецептивні (слухання, читання) та продуктивні (говоріння, письмо) види (рис. 1.1) (С.В. Вербищук, 2016, с. 17).

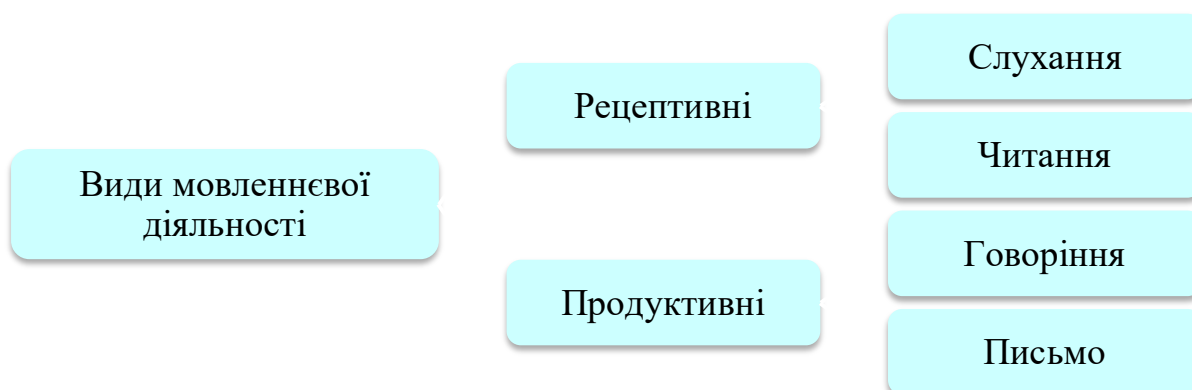

Рис. 1.1 Основні види мовленнєвої діяльності

Дослідження науково-методичної літератури С. Ніколаєвої показало, що мовленнєва компетентність є складним поняттям, яке включає систему мовленнєвих умінь, необхідних учням в різних ситуаціях життя. Ці уміння включають здатність вести діалог, сприймати, відтворювати та створювати усні й письмові монологічні та діалогічні висловлювання різних видів, типів і

жанрів. Таким чином мовленнєва компетентність особистості проявляється в здатності володіти усною та письмовою мовою, а також вмінні користуватися їх виражальними засобами залежно від цілей та завдань висловлювання (С.Ю. Ніколаєва, 2004).

Зрештою реалізація такої мети на сьогодні повинна відбуватися в межах реформування початкової освіти в Україні, що закріплено у державних законодавчих актах та нормах: Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016), а також в межах розроблених відповідних освітніх програм, що актуалізують проблематику розвитку мовлення учнів початкової школи, їх мовленнєвої готовності до шкільного навчання в майбутньому.

Слід зазначити, що нові стандарти й концепції освіти пріоритетом визначають набуття учнями саме компетентностей та переорієнтовують початкову освіту зі знаннєвого підходу, який спрямований на засвоєння учнями певної системи знань, до компетентнісного, результатом якого є розвиток здатності вирішувати різні завдання на основі отриманої інформації. Такий перехід означає переорієнтацію освіти з процесу на результат в діяльнісному вимірі, в зміщенні акценту з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на вироблення в дітей здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій на рівні різноманітних практичних ситуацій.

Проте для успішної реалізації формування мовленнєвої компетентності учнів необхідні не лише знання, уміння та навички, але й введення елементів формування особистісного досвіду творчої діяльності і емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу та мовленнєвої дійсності. Розвиток мовлення у системі шкільного навчання і виховання відіграє важливу соціальну та педагогічну роль, оскільки особистісні якості, пов'язані з мовленням, які формуються в початкових класах, не тільки забезпечують

основу подальшого навчання та розвитку учнів, але й визначають їх практичну, громадську та професійну діяльність у майбутньому (М.С. Вашуленко, 2010).

Отже, для початкової школи треба враховувати, що мова не просто структурна система, а складний функціональний механізм, який пов'язаний з суспільним значенням мови та психічною діяльністю людини. Це означає, що мова має об'єктивні взаємозв'язки, які проявляються різноманітними способами. При розвитку мовлення у дітей початкових класів важливо забезпечити відтворення цих взаємозв'язків з урахуванням принципу навчально-методичної доцільності, щоб в загальних рисах відобразити живу природу мовної системи (М.С. Вашуленко, 2010).

Як зазначає М. Вашуленко: «Учитель початкових класів має допомогти школярам усвідомити, що вони повинні говорити і писати зрозуміло для інших, що існують спеціальні правила (норми), яких необхідно дотримуватись» (М.С. Вашуленко, 2010, с. 58-59). Своєю чергою це означає, що учні які по закінченню початкової ланки йдуть до 5-го класу з неправильною вимовою та роблять помилки, наступні вчителі-предметники, як правило, неспроможні подолати цих вимовних помилок до закінчення учнями середньої школи загалом.

Саме тому перед методикою початкового навчання стоїть завдання навчити учнів розуміти комунікативну функцію мови. Тому більшість вправ має бути спрямована на розвиток умінь комунікувати, які охоплюють створення мовних ситуацій для побудови коротких монологів і діалогів, розвиток мотивації до таких висловлювань, навчання орієнтуватись на слухача або читача та вироблення вмінь використовувати мовний матеріал. Також текстова основа мовної теорії та вивчення текстологічних знань вимагає зосередження на розвитку умінь слухати та розуміти інформацію, сортувати її, виділяти головне та запам'ятовувати її. Це також досить тісно пов'язано з різними видами навчальних переказів, які учні повинні здійснювати у відповідних формах (М.С. Вашуленко, 2010, с. 64-65).

Таким чином, розвиток мовлення дітей початкової школи залежить від їх знань про усне та писемне мовлення, текстову будову, мовні стилі та типи, комунікативну ситуацію, інтонацію, позамовні засоби, уважне слухання співрозмовника, грамотне викладання думок та аналіз мовлення. Цей підхід виправдовує важливість того, що молодші школярі повинні мати елементарні знання про мовлення, а також визначає завдання вчителів в наголошенні на формуванні комунікативної культури на початковому етапі вивчення мови (Г.І. Крохмальна & С.О. Тютіна, 2017, с. 395).

Монолог як самостійний вид мовленнєвої діяльності потребує підготовчої роботи. Її можна проводити за допомогою виконання вправ, які передбачають складання плану, підготовку окремих фрагментів, відпрацювання внутрішніх зв'язків побудови мовлення. Результатом усного монологічного мовлення є зв'язне висловлювання, усний твір, текст. Під час розвитку в учнів початкових класів усного монологічного мовлення вчителів необхідно виробляти в них уміння та навички дотримуватися текстологічних вимог у побудові власних висловлювань. Монологічні висловлювання молодших школярів повинні характеризуватися тематичною цілісністю, єдністю, зв'язністю, цілеспрямованістю, повнотою розкриття визначеної теми, чітким вираженням головної думки, послідовністю, правильністю використання міжфразового зв'язку, наявністю всіх структурних компонентів та завершеністю викладу (Н.Ф. Попович & Н.В. Лендел, 2019, с. 37-38).

Розвиток виразності монологічного мовлення учнів початкових класів означає не лише використання розділових знаків та інтонації, але й уміння висловлювати свою думку яскраво, переконливо та стисло, а також здатність впливати на людей за допомогою відібраних слів та настрою розповіді. (О.Я. Савченко, 1999, с.243). Постійний контроль за чистотою монологічного мовлення має важливе місце у розвитку цієї навички. Особлива увага має приділятися правильності мовлення, тобто дотриманню літературних норм (Г.П. Зажарська, 2019, с. 38).

О. Вашуленко також підкреслює, що монолог, як відмінність від діалогу, є більш довільним та вимагає вольових зусиль та підготовки. Монологічне мовлення не може бути стихійним, завжди організоване, і потребує попереднього відбору змісту, чіткого планування та правильного словесного втілення. Говорячи монолог, людина попередньо планує весь монолог у своїй уяві або у формі запису у вигляді плану або конспекту (О. В. Вашуленко, 2011, с. 12).

Навчання монологічного мовлення учнів початкової школи в межах освітніх процесів ЗЗСО, відбувається з використанням стандартизованих програм для кожного етапу навчання. Програми для 1-4 класів розроблені на підставі Державного стандарту початкової освіти (2018) з урахуванням положень Закону України «Про освіту» (2017) та відповідно до положень Концепції «Нової української школи» (2016).

Загалом розвиток монологічних мовленнєвих умінь учнів початкових класів може відбуватися за допомогою різних прийомів та засобів, проте головне у цьому процесі спонукати дітей до висловлювання своїх думок, давати їм можливість виступати перед аудиторією (групою, класом) та вчитися вести монолог. Також потрібно активно спонукати дітей вчитися правильно формулювати речення, вживати різні частини мови, збагачувати свій словниковий запас та використовувати опорні схеми для своїх монологічних висловлювань.

Недостатня увага до мовленнєвого розвитку у молодшому шкільному віці може призвести до проблем у навчанні та адаптації дітей до школи. Таким чином необхідно забезпечити як найкращу належну увагу та підтримку мовленнєвого розвитку молодших дітей. Насамперед дана проблема повинна бути розглянута як одна з пріоритетних у сфері педагогічних досліджень та практики, що дозволить виявити причини та розробити більш ефективні методики підтримки та розвитку мовлення дітей. Зрештою можна стверджувати, що проблема мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку повсякчас є досить актуальною та потребує

постійних досліджень з боку педагогічної та психологічної науки. Отримані таким чином знання та практичні навички дозволять педагогам бути більш компетентними у роботі з дітьми щодо їх мовленнєвого розвитку та забезпечуватимуть дітям можливість успішного навчання в майбутньому.

1.2. Сутнісна характеристика феномена «розвиток монологічного мовлення»

Оскільки мовлення є одним з найважливіших засобів комунікації, у процесі навчання дітей в початкових класах, виникає необхідність звернення особливої уваги на розвиток мовленнєвих навичок учнів, де одним з найважливіших компонентів мовленнєвого розвитку є монологічне мовлення – здатність висловлювати свої думки, ідеї та почуття без прямого спілкування зі співрозмовниками. У цьому контексті, головна мета полягає в розгляді основних напрямків розвитку монологічного мовлення молодших школярів та визначення комунікативних функцій такого мовлення, які є необхідними для ефективного спілкування під час навчання.

Перш за все, більш детально розглянемо поняття зв'язного мовлення, де під зв'язним мовленням слід розуміти смислове розгорнуте висловлювання з наявністю поширених граматичних конструкцій, об'єднаних ланцюжком речень, що логічно узгоджуються та забезпечують обмін думками, взаєморозуміння й спілкування мовців між собою, де зв'язне мовлення виконує низку важливих функцій, головною з яких є комунікативна, що реалізується у двох основних формах – діалозі та монолозі (О.В. Вашуленко, 2020, с.9).

Так монолог є більш усвідомленим та вільнішим засобом логічного та послідовного викладення інформації, аніж діалог. Для ефективного монологічного мовлення необхідна попередня підготовка, обдумування матеріалу, концентрація на головному та вміння вибірково користуватися

мовними засобами для досягнення бажаного результату. Слід зазначити, що монологічне мовлення є результатом опанування рідною мовою дітьми і містить в собі всі досягнення в звуковій формі, лексичному складі та граматичній будові (О.В. Вашуленко, 2020).

В енциклопедії української мови монологічне мовлення визначається наступним чином: «це – одна з двох форм мовлення; усне або писемне розгорнуте мовлення однієї особи, яке не розраховане на безпосередню словесну реакцію слухача й адресується або самому собі, або іншим особам» (В.М. Русанівський & О.О. Татаренко та ін., 2000, с. 340).

Якщо розглядати монологічне мовлення з психологічної точки зору, то можна визначити що це одна з форм усного мовлення, тому як цей вид мовлення однієї особи, який спрямований до слухачів. Він розгорнутий та вимагає крайньої зосередженості пам'яті та уваги до змісту і форми висловлювань. Основою монологічного мовлення є мислення людини, та на відміну від діалогічного мовлення більш послідовне в логічному сенсі. Також на відміну від діалогу, монолог не змінюється від ситуацій або питань, найчастіше адресований багатьом людям. Як мовлення однієї особи, монологічне мовлення базується на розгорнутості, повноті, чіткості й взаємозв'язку різних частин розповіді, потребі та вмінні мовця зосереджувати свої думки на головній темі, не відволікатися на деталі, а також виражати думки емоційно і образно (О.О. Селіванова, 2006).

За Д. Баранником монолог – це тривале однобічне мовлення, яке не зосереджене на миттєву словесну реакцію аудиторії (Д.Х. Баранник, 1969, с.92). Автор вважає, що монолог відмінний від діалогу суспільною функцією, своєю структурою та способом вимови тексту. Д. Баранник доводить, що монолог займає місце водночас в писемному і усному мовленнях. Велика кількість писемних жанрів конвертується монологом (наприклад листування, статті), а в усній формі монолог простежується у виступах, звітах, презентаціях, публічних промовах, розповідях тощо (А.В. Кобзарь, 2020, с. 6). Так мовленнєва цілісність пов'язана зі смисловою єдністю та відображає

зв'язки і залежності, що мають місце в дійсності (подія, явище природи, світ людини). Усна монологічна мова демонструє тематичну єдність через повторення слів, пов'язаних з предметом мовлення, а структурна єдність визначається компонентами тексту, їх відношеннями та закономірностями слідування. Такі дві форми єдності виявляються у зв'язності між елементами тексту, завершеність же висловлювання визначається повнотою вираження задуму мовця загалом (О.В. Вашуленко, 2020).

Як наголошує С. Дубовик, опанування монологічним мовленням є необхідним ступенем розвитку мовлення дітей, оскільки саме при побудові монологу найбільшою мірою виявляються мовні вміння. Володіючи добре розвиненим монологічним мовленням, учні можуть давати розгорнуті відповіді на складні питання, послідовно й повно, аргументовано та логічно викладати свої власні судження, переказувати зміст текстів творів художньої літератури або усної народної творчості (С.Г. Дубовик, 2020, с.573-574). Отже, мета розвитку монологічного мовлення – це перш за все формування конкретних монологічних вмінь, які допоможуть чітко, послідовно та логічно використовувати засвоєний матеріал дітям, задля викладення своїх думок за допомогою мови (А.В. Кобзарь, 2020, с.8).

Слід зазначити, що оскільки монолог зазвичай призначений для аудиторії (групи, класу), а не для окремої особи, то він повинен бути побудований таким чином, щоб його можна було зрозуміти кожному слухачеві. Тому до монологічного мовлення пред'являються досить високі вимоги, що мають характеризуватися такими ознаками, як: змістовність, точність, багатство мовних засобів, виразність, чистота, правильність (Г.П. Зажарська, 2019, с. 38; О.В. Вашуленко, 2020, с.12-13) (Рис 1.2):

· змістовність монологу – виражається в тому, що, незалежно від типу й обсягу висловлювання, воно має розкривати певну тему, нести важливу інформацію, цінну ідею тощо

· точність монологічного мовлення – таке мовлення, коли значення вжитих слів, словосполучень абсолютно збігаються зі змістом та обсягом висловлюваних понять

· багатство мовних засобів – розмаїття, а також уміння вибирати в кожному конкретному випадку слова, які найбільше відповідають змісту повідомлення чи усного твору

· виразність – це не тільки дотримання розділових знаків та інтонації, а й уміння мовця яскраво, переконливо і стисло висловлювати думку

· чистота – передбачає уникнення в мовленні так званих слів-паразитів, діалектизмів, жаргонізмів тощо

· правильність – відповідність мовлення літературній нормі

Рис.1.2 Характеристики вимог до монологічного мовлення

Для забезпечення змістовності висловлювань учням важливо рекомендувати говорити або писати про те, що вони добре знають. Висловлювання повинні базуватися на відомих їм фактах, власних спостереженнях і життєвому досвіді, а також містити обдумані думки та щирі переживання. Логічність мовлення є також важливою вимогою, що передбачає послідовність та обґрунтованість викладу думок, відсутність пропусків та повторів, наявність висновків, які впливають зі змісту.

Звісно, розвиток монологічного мовлення передбачає й опанування словниковим запасом мови, засвоєння мовних законів і норм дітьми, тобто опанування граматичною будовою, а також практичним їх поясненням, вмінням користуватися засвоєним мовним матеріалом, зв'язно, послідовно, зрозуміло для навколишніх передавати зміст готового тексту або самостійно складати зв'язний текст, де текст монологічного мовлення, як його результат,

являє собою набір пов'язаних за змістом висловлювань, залежних від часу та підпорядкованих певним мовним правилам (С.Г. Дубовик, 2020, с.575; Р.Ю. Мартинова, О.Б. Алексеева & К.О. Мулик, 2013, с.84).

Рідко трапляється так, що монологічні висловлювання мають виключно функціонально-сміслову наповнення. Наприклад, в описі можуть бути елементи роздуму, а в розповіді – опису. Часто елементи аргументації доповнюються елементами опису або повідомлення, а в описах та розповідях можуть бути елементи міркування. Проте відокремлення комунікативних типів мовлення є важливим, оскільки це сприяє освоєнню окремих функцій мовлення, які необхідні для якісного виконання процесу говоріння (Л.В. Кардаш, 2015; Т.С. Токарева, 2020).

Таким чином текст монологічного мовлення являє собою організовану систему думок, які втілюються у словесній формі та мають вплив на оточення. Він суттєво відрізняється від діалогічного шляхом логіко-психологічного порядку, оскільки його структура є продуктом індивідуальної мовної побудови. (Л.В. Кардаш, 2015, с.56)

Отже, одна з важливих властивостей монологічного мовлення – це його індивідуальність, за якої учні самостійно висловлюють свої думки та почуття. Проте розвиток монологічного мовлення молодших школярів повинен бути направлений на формування й наступних властивостей (О.І. Булова, 2020, с.15-16; С.Г. Дубовик, 2020, с.2):

- односпрямованості, що не розрахована на відповідну реакцію слухачів у формі мовлення вголос;
- зв'язності, що виражається в композиційно-смісловій єдності тексту як продукту говоріння та зв'язності мовлення, яка передбачає опанування мовними засобами міжфразового зв'язку;
- тематичності, якій притаманна певна комунікативно-смістова організація та співвідношення з певною загальною темою;
- контекстуальності, тобто ситуативного спонтанного висловлювання;

- безперервності мовлення, тобто висловлювання, що не обмежується однією фразою й триває протягом певного часу, не перериваючись, завдяки чому досягається завершеність думки;
- послідовності й логічності, за реалізації розвитку ідеї основної фрази шляхом уточнення думки, доповнення її, пояснення, обґрунтування тощо.

Особлива увага приділяється розвитку вміння складати продуктивні монологи, які вимагають вільного володіння мовою та здатності до творчого мислення. Репродуктивні монологи сприяють формуванню навичок усного мовлення та розвитку логічного мислення, а також допомагають учням краще засвоювати матеріал, який вони читали чи прослухали. Отже, монологічне мовлення важливо розвивати в учнів, щоб забезпечити їхній успіх у подальшому навчанні та житті.

Реалізація мети розвитку мовлення дітей молодшого віку, на думку О. Семенов, набуває: «закінченого мовленнєвого утворення, змістової, структурно-граматичної єдності, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову» (О.М. Семенов, 2010, с. 62).

Таким чином, під час проведення уроків літературного читання з молодшими школярами, вчителю необхідно формувати культуру усного мовлення та самовираження дитини. Для цього важливо допомогти учням розповідати про те, що вони знають добре, на основі власних спостережень та досвіду. Необхідно навчати учнів формулювати свої думки обґрунтовано та логічно, уникаючи пропусків та повторів, і здати передати свої переживання словами. Також важливо навчати учнів вибирати точні мовні засоби, які найбільш відповідають змісту висловлювання.

Оскільки, монологічне мовлення складається з наступних моментів: описування явищ, подій, об'єктів тощо; розповіді будь-якого матеріалу; повідомлення фактів; міркування та мислення, які допомагають доводити

твердження до слухачів, залежно від комунікативної функції та характеру логіко-синтаксичних зв'язків можливо виділити наступні основні типи монологічних висловлювань (А.В. Кобзарь, 2020; С.Г. Дубовик, 2020):

1. Монолог-опис – монологічне висловлювання, яке використовується для детального опису чого-небудь. У ньому зазвичай вказується місцеперебування предметів, їхні характеристики та ознаки, а також стверджується наявність або відсутність певних рис в описуваному об'єкті.

Послідовність подій не є важливою для опису. Для зміцнення ситуативної бази та комунікативної спрямованості опису, корисним є включення власної думки про описуваний об'єкт. Під час навчання опису, важливо пояснити учням, що необхідно додавати до опису свої ідеї про те, що ще могло б відбутися або що може статися в майбутньому. Розвиток вміння аргументувати власні висловлювання є також важливим для реалізації монологічного мовлення загалом (Т.С. Токарева, 2020, с.148).

2. Монолог-розповідь – це тип монологічного висловлювання, який передає динамічний розвиток подій, пригод або станів.

Монолог-розповідь характеризується зміною подій та фактів, і важливо, щоб учні розповідали про те, що вони бачили та що вони знають про певні минулі події. Для підтримки розповіді можна використовувати допоміжні засоби, такі як картинки або відеосюжети, які допоможуть зберегти зміст розповіді та зосередити увагу на мовному оформленні (Т.С. Токарева, 2020, с.148).

3. Монолог-повідомлення – це тип монологічного висловлювання, в якому надається коротка інформація про факти або події з реального життя, він характеризується лаконічним, стислим викладом інформації без зайвих деталей.

Монолог-повідомлення вимагає від учнів самостійної роботи зі збору та структурування інформації про певну тему, щоб створити інформативний текст з коротким описом фактів або подій. Текст може бути відтворений з

пам'яті або прочитаний під час виступу. Важливо навчати учнів добирати теми, які можуть стати основою для розгорнутих монологів, а також теми, які можуть спонукати до спонтанних виступів. Крім того, учням необхідно переконатися, що повідомлення відповідають дійсності та розкривають тему в повному обсязі (Т.С. Токарева, 2020, с.148-149).

4. Монолог-роздум – це тип монологічного мовлення, який полягає в формулюванні суджень та висновків на основі аналізу певних ідей або концепцій.

Дословесний період розвитку мовлення є підготовчим періодом становлення мовлення, в якому вчені виокремлюють два етапи: перший – з народження до шести місяців, коли основна форма взаємодії дитини з дорослим – це емоційне спілкування; другий етап – з шести до дванадцяти місяців - характеризується розвитком розуміння мовлення. Мислення є соціально зумовленим, пов'язаним із мовленням психічним процесом пошуку і відкриття суттєво нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності під час її аналізу і синтезу. Виникає воно на основі чуттєвого пізнання і виходить далеко за його межі. Мислення - процес опосередкованого і узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Основи мислення формуються в ранньому дитинстві. З часом на основі наочно-дійового мислення розвивається наочно-образне, формуються перші узагальнення, що засновані на досвіді практичної предметної діяльності і закріплені у слові.

Мовленнєвий розвиток дитини — один з основних чинників становлення особистості в дошкільному дитинстві. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини — потреб і інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що є основою особистісної культури. Освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих

ситуаціях. Оволодіння мовою, як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування, є найвагомим досягненням дошкільного дитинства. Мова виступає «каналом зв'язку» для одержання інформації з немовних сфер буття, засобом пізнання світу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного. Мовленнєве виховання забезпечує духовно-емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням. Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається із різних видів говоріння та слухання, під час якої формуються мовленнєві вміння і навички. Вивчення української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот передбачає залучення дітей інших національностей, які є громадянами України, до оволодіння українською мовою як державною на рівні вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими, виховання інтересу та позитивного ставлення до української мови.

1.3. Специфіка розвитку монологічного мовлення учнів молодшого шкільного віку

Розвиток дітей молодшого шкільного віку - це період важливих змін у фізичному, емоційному, соціальному та когнітивному розвитку. Перехід від дошкільного віку до шкільного може бути особливо складним для дитини, оскільки вона стикається із завданнями, які вимагають більше самостійності та активної участі в навчальному процесі. Деякі психологічні особливості цього періоду включають:

Розвиток когнітивних навичок:

- **Логічне мислення:** Діти починають розвивати здатність до абстрактного та логічного мислення, що стає основою для навчання в школі.

- Увага та концентрація: Збільшується тривалість утримання уваги, що сприяє успішному вивченню нових матеріалів.

Соціальний розвиток:

- Співпраця та взаємодія: Діти вчаться працювати в групі, розвивають соціальні навички та взаємодіють з однолітками.
- Формування ідентичності: Збільшується усвідомлення самої себе як індивіда, формується власна ідентичність.

Перехід від ігрової діяльності до навчання:

- Самостійність: Діти навчаються самостійності в вирішенні завдань та виконанні обов'язків.
- Мета та наполегливість: Формується здатність ставити перед собою мети та працювати над їх досягненням.

Мовленнєвий розвиток:

- Розвиток словникового запасу: Збагачується словниковий запас, що сприяє кращому сприйняттю і розумінню інформації.
- Розвиток граматичних навичок: З'являються складніші граматичні конструкції та вміння будувати складні речення.

Розвиток емоційної стійкості:

- Управління емоціями: Діти навчаються виражати та управляти своїми емоціями, що є важливим для успішного навчання в класі.

Новоутворення та творчість:

- Творчість: Діти розвивають творчість через участь у малюванні, ліпленні та інших художніх видів діяльності.

Важливо враховувати індивідуальні відмінності дітей та підходити до кожної дитини індивідуально, сприяючи її повноцінному розвитку та адаптації до шкільного середовища.

Період молодшого шкільного віку є етапом важливих соціальних змін, сенситивним періодом для розвитку особистісних якостей дітей та сприятливим для початку формування потреб учнів у процесі навчання. Цей

етап розвитку охоплює період, під час якого відбуваються якісні зміни й у психіці дітей, ускладнюється система їх соціальних зв'язків, мотивів. Перехід дітей від дошкільного до шкільного віку є важливим і складним процесом, що супроводжується значними анатомо-фізіологічними, психологічними змінами, новоутвореннями в їх особистому розвитку.

З цього приводу М. Забродський наголошує на основному новоутворенні психіки дитини молодшого шкільного віку – довільність, як особливої якості психічних процесів та рефлексії. Саме завдяки цим критеріям психіка дитини досягає відповідного рівня розвитку, який необхідний для подальшого навчання (М. М. Забродський, 2002).

Довільність внутрішніх дій особистості молодших школярів проявляється у вмінні ставити перед собою певну мету, завдання, знаходити засоби досягнення результату або розв'язання проблем, планувати виконання діяльності, долати перешкоди тощо. Проте одним з основних завдань для дітей молодшого шкільного віку – навчитися висловлювати свої думки правильно, послідовно, точно й виразно. Ефективне володіння мовою як інструментом спілкування формує систему ціннісних ставлень до себе та оточення, а також забезпечує успішну адаптацію до умов шкільного навчання (О. В. Чуприна, 2019, с. 34, 37).

Опанування мовою й мовленням – складний процес, який залежить від вікових та індивідуальних особливостей школярів, соціальної ситуації їхнього розвитку, проєктування розвивального комунікативно-мовленнєвого середовища, а також використовуваних вчителями у навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) педагогічних технологій, спрямованих на формування різних видів мовленнєвих та комунікативних компетенцій (фонетична, лексична, граматична, діалогічна, монологічна) (Н. Ю. Рудницька & Л. Р. Вівчаренко, 2021, с. 19-20).

Відомо, щоб засвоювати певні знання (інформацію), діти мають використовувати слова, формулювати думки й виголошувати їх. Таким чином виникає природна необхідність у спілкуванні. Саме тому єдиним

принциповим підходом початкової освіти постає насамперед гарне мовленнєве середовище. Тобто гарне монологічне мовлення – основа успішного навчання, а мова виявляє себе тут, як засіб до навчання дітей. Через те, що зазвичай у дітей переважає стиль розмовно-побутового мовлення, педагоги мають ширше знайомити їх з книжковою інформацією, навчати говорити не так, як хочеться, а з дотриманням усіх мовних правил. Тому, починаючи саме з молодшого шкільного віку дітей слід спрямовувати на вмiле використання мови (Н.Г. Каньоса, 2017).

Навчання монологічного мовлення визначають скоріше як сам засіб, за допомогою якого учні долучаються до комунікації тільки-но почавши вивчати мову (О.Б. Бігич, Н.О. Бражник & С.В. Гапонова та ін., 1999, с.73). Монологічне мовлення активно формує мовленнєві повідомлення, передає зміст та відображає власне ставлення до проблеми. Головна мета монологічного мовлення – вплинути на слухача або аудиторію в цілому, передати інформацію та переконати. З психологічного і лінгвістичного погляду, монологічне мовлення є більш складною формою усного мовлення, оскільки воно вимагає від однієї особи зосередженості пам'яті та уваги до змісту і форм мовлення. У монологічному мовленні містяться всі досягнення дітей у володінні рідною мовою, включаючи звукову форму, лексичний склад та граматичну будову (Н.І. Луцан, 2005, с.56-57).

Розвиток монологічних мовленнєвих умінь учнів передбачає (О.В. Вашуленко, 2020, с.23):

1. Удосконалення звуковимови учнів і підвищення їхньої мовної культури.
2. Навчання вживання слів у властивому їм значенні, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації і мети висловлювань.
3. Навчання послідовності та логічності викладання думок.
4. Удосконалення граматичного ладу мовлення учнів.

5. Спонування до опанування учнями норм українського літературного мовлення.
6. Формування культури мовлення й спілкування.

Специфіка навчання монологу-роздуму полягає в тому, що він вимагає від учнів розвиненого самостійного мислення та володіння потрібними мовними інструментами, тому є найскладнішим видом монологічного мовлення. На прикладі таких завдань, як доведення правильності тверджень, інтерпретація творів мистецтва, оцінка персонажів або історичних постатей, розв'язання проблематичних питань, а також розв'язання актуальних проблем класу або особистого життя, учні зможуть вивчити смислові та структурні особливості монологу-роздуму (Т.С. Токарева, 2020, с. 149).

Навички розважальної комунікативної функції монологічного мовлення допоможуть учням початкової школи розвивати свою творчість, використовувати свій словниковий запас та вміння розповідати цікаві історії. Важливо також вчити учнів використовувати розважальну функцію монологічного мовлення належним чином, поважаючи інших та не ображаючи нікого.

Кожна з цих комунікативних функцій монологічного мовлення має свої особливі мовні засоби вираження думки, відповідні психологічні стимули та мету висловлювання: інформативна функція передбачає передачу об'єктивної інформації, що може бути викладена за допомогою точних термінів, логічної послідовності мовлення та аргументації; впливова та експресивна функції мають на меті переконати, навести на думку або вплинути на почуття співрозмовника, що може бути досягнуто за допомогою емоційно заряджених слів, інтонації та голосової експресії; розважальна функція передбачає розважальний характер мовлення, що може бути досягнуто за допомогою веселого тону мовлення, жартів та гумору. Важливо при цьому навчати учнів розуміти та використовувати різні комунікативні функції монологічного мовлення для досягнення мети висловлювання і ефективної комунікації з оточенням.

Слід пам'ятати, що кожне завдання вимагає враховувати вікові, психологічні особливості дитини. Деякі з цих завдань можуть бути трансформовані і перероблені. Вчителі можуть спростити запропоновану форму та адаптувати її в залежності від підготовки самих учнів.

У зв'язку із зазначеними умовами розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи основним завданням для вчителя початкових класів є створення найкращих умов для розвитку мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови та літературного читання. Це можна забезпечити за допомогою наступних методів:

- створення комфортних умов для природного спілкування;
- надання учням постійних можливостей для самостійної творчої діяльності;
- використання різноманітних ігрових та інтерактивних вправ для розвитку мовлення.

Опанування учнями основних видів монологу – опису, повідомлення, розповіді та роздуму є важливим етапом у навчанні мовленнєвої діяльності в початковій школі. При цьому важливо враховувати комунікативні функції таких монологів і вікові та психологічні особливості учнів. Організація та підтримка спілкування з оточенням потребують вміння використовувати відповідні мовні засоби та виражати свої думки і почуття відповідно до ситуацій, тому врахування програмних вимог щодо рівня мовних навичок учнів допоможе досягнути більш успішних результатів у вивченні мови.

1.4. Дидактичний потенціал уроків літературного читання у розвитку монологічного мовлення молодших школярів

Розвиток монологічного мовлення молодших школярів в межах курсу літературного читання є важливою складовою процесу навчання у молодших школярів, який сприяє формуванню монологічного мовлення. Монологічне мовлення містить уміння висловлювати думки, побажання, почуття та інформацію без прямого контакту зі співрозмовником. У цьому контексті важливо розробити методи та підходи, які сприятимуть ефективному розвитку монологічного мовлення у молодших школярів на уроках літературного читання.

Сучасна реформа початкової освіти наголошує на вихованні ініціативної, інтелектуальної, творчої та самостійної особистості, здатної успішно реалізовувати свій потенціал у різних сферах діяльності та володіти мовою для спілкування та пізнання навколишнього світу. Один із ключових навчальних предметів в початковій школі – «Літературне читання», який сприяє розвитку монологічного мовлення учнів, що має прямий вплив на успішність навчання в інших предметах та подальший розвиток мовлення в майбутньому. Розвиток монологічного мовлення розвиває інтелект, емоційну та моральну сферу дітей та покращує їх мислення і уяву. Головною метою навчального предмета «Літературне читання» є формування читацької компетентності, включаючи мовленнєву компетентність зокрема, яка є передумовою для засвоєння основ наук, розвитку психіки, особистості та соціальної сфери (О.В. Вашуленко, 2011, с. 1-3).

Для того, щоб кожен учень міг розвиватися творчо, необхідно формувати саме комунікативну компетентність, тому вчителі початкових класів повинні створювати оптимальні умови для формування мовленнєвої компетентності учнів, особливо через літературне читання, що неможливо без вміння читати та працювати з книгою. Читання є основою для розвитку інтелекту та опанування всіх наук. Саме в початкових класах важливо формувати в учнів технічні навички читання, уміння працювати з різними

видами текстів та забезпечувати максимальний вплив літературних творів на школярів. Розвиток мовлення молодших школярів передбачає формування навичок читання, які містять в собі швидке і правильне пізнання літер та їх поєднань, а також перетворення побачених знаків на вимовлені звуки й слова (Г.П. Зажарська, 2019).

У дітей молодшого шкільного віку міжособистісний досвід обмежений вузьким колом зв'язків із навколишнім світом, тому читання художніх творів, які розкривають внутрішній світ переживань, думок і мрій людини, розширює життєвий досвід і сприяє усвідомленню цінностей і норми поведінки, які підтримує суспільство. Це посилює «природне прагнення дитини бути кращою» (В. Сухомлинський). Розуміння змісту багатьох творів, у яких зображено почуття та вчинки головних героїв, викликає у дітей глибоке співпереживання, є своєрідним особистим засобом освоєння дійсності, розуміння внутрішнього життя інших людей (О.Я. Савченко, 2007, с. 91).

Читання сприяє активному поповненню словникового запасу учнів і допомагає зробити їх висловлювання найбільш повними, емоційними та живими. Важливо зазначити, що дитячий словник збагачується не тільки за кількістю, але й за якістю. На уроках літературного читання рекомендується використовувати статті для читання та художні ілюстрації, які знайомлять дітей з новими словами з різних галузей науки, техніки, культури, трудової діяльності людей, а також назвами рослин, тварин та предметів побуту. Важливою метою є навчання дітей вчитися, і це неможливо без уміння читати і працювати з книгою (Г.П. Зажарська, 2019, с. 39).

Однак, на уроках читання потрібно зосередитися на таких аспектах навчання (Г.П. Зажарська, 2019, с. 39):

1. Вивчення орфоепічних літературних норм та розуміння значення слів, а також правильне їх вимовляння.
2. Навчання інтонуванню різних видів речень за структурою та метою висловлювання.

3. Розуміння змістовної структури речень з використанням пауз та мелодії.

Розвиток писемного мовлення молодших школярів включає формування навичок записування своїх думок, вражень та спостережень за подіями навколишнього світу. Цей процес передбачає наступні напрямки (Г.П. Зажарська, 2019, с. 39):

1. Написання докладних і вибіркового переказів прочитаних чи прослуханих текстів.
2. Створення власних письмових висловлювань на теми, що є близькими та зрозумілими дітям.
3. Складання висловлювань з комунікативною метою.

На уроках читання в початковій школі розвиваються різні форми мовлення, зокрема зовнішнє та внутрішнє. Ці дві форми мовлення пов'язані між собою та часто переходять одна в одну. Однак, швидкість та легкість таких переходів залежать від багатьох факторів, таких як складність розумових завдань, рівень мовного досвіду та особистісні особливості кожної людини. Важливо зазначити, що розвиток і зовнішнього, і внутрішнього мовлення сприяє формуванню особистості (О. В. Вашуленко, 2011, с. 4-5):

1. *Внутрішнє мовлення* є мовленням у думках, яке не призначене для прямого сприймання іншими людьми. Воно виникає, коли людина потребує підготуватися до мовленнєвої діяльності, спланувати та побудувати свої міркування. Таким чином, внутрішнє мовлення є важливим етапом у формуванні мовленнєвих навичок учнів.
2. *Зовнішнє мовлення* призначене для спілкування з іншими людьми і може бути поділене на чотири види: слухання, говоріння, письмо та читання. Слухання є основою для розвитку уміння говорити, а говоріння є усним вираженням своїх думок. Усне мовлення має перевагу, оскільки може бути підкреслене невербальними засобами спілкування, такими як жести, міміка та інтонація. Письмо та читання є видами писемного мовлення.

В основі навчального предмета «Літературне читання» лежить головна мета – розвиток читацької компетентності у молодших школярів. Ця компетентність включає кілька складових, зокрема: мовленнєву, літературознавчу, бібліотечно-бібліографічну, літературно-творчу та емоційно-ціннісну. Формування цієї компетентності залежить від розвитку мовленнєвих умінь учнів, який є важливою передумовою для успішного засвоєння основ різних наук, а також психічного, особистісного та соціального розвитку. Один із головних завдань уроків читання в початковій школі полягає в розвитку мовленнєвих умінь та навичок учнів, зокрема повноцінної навички читання. Кожен вчитель повинен працювати над тим, щоб мовлення учнів було змістовним, правильним, чітким, виразним та багатим (О. В. Вашуленко, 2011, с. 3).

Особливу роль у навчанні молодших школярів монологічного мовлення відіграє зміст і методика уроків читання. При постановці та досягненні розвивальних цілей уроку літературного читання пропонується враховувати три аспекти (О.Я. Савченко, 2007, с. 135) (рис. 2.1):

1. Завдання предмета читання щодо мовленнєвого, літературного і творчого розвитку дітей, які відображено у відповідних змістових лініях.

2. Можливості формування і розвитку загальнонавчальних умінь і навичок в процесі роботи над текстом (аналіз, порівняння, узагальнення, виділення головного, планування та ін.), розвиток критичного мислення, самостійності мислення, висловлення оцінних суджень тощо.

3. Розвиток творчих здібностей на основі прочитаного і спостережень.

Рис. 2.1. Аспекти постановки та досягнення розвивальних цілей уроку літературного читання

Уроки літературного читання мають свою особливість у викладанні навичок слухання та розуміння тексту. Учні повинні мати високий рівень мисленнєвих операцій, щоб здати сприймати художній текст і розуміти його зміст. Для молодших школярів важливо вміти виділяти основні елементи матеріалу і з'єднувати їх в єдину картину. Розуміння прослуханого тексту учнями має декілька рівнів, включаючи правильне сприйняття послідовності фактів та подій, усвідомлення зв'язків між ними, розуміння головних і другорядних елементів, тлумачення авторської думки та вміння оцінювати твір, відчувати його мовну красу (О. В. Вашуленко, 2011, с. 6-7).

У початкових класах на уроках літературного читання застосовуються два види монологічних висловлювань: репродуктивні та продуктивні:

1. Репродуктивні висловлювання полягають у переказі художнього твору, тобто у переказі прочитаних чи прослуханих текстів.
2. Продуктивні висловлювання містять побудову власних висловлювань на основі побаченого та пережитого, усну відповідь на запитання, повідомлення, розповідь про письменника чи героя твору, коментування подій та вчинків героїв твору, відгук про прочитану книгу чи твір, анотацію до прочитаної книжки, а також самостійно складені учнями вірші, оповідання, казки тощо. Монолог зазвичай адресований не одній людині, а багатьом. Відповідно, автор повинен побудувати його так, щоб він був зрозумілий будь-якому слухачеві. Тому до монологічного мовлення висуваються високі вимоги щодо змістовності, логічності, точності, багатства мовних засобів, виразності, чистоти та правильності. Важливо також дотримуватися правильної інтонації та граматики, щоб монолог був легко сприйнятним та зрозумілим (О. В. Вашуленко, 2011, с. 12 & Г.П. Зажарська, 2019, с. 38).

Основне завдання вчителя на кожному уроці в сучасному розумінні – активізація пізнавальної діяльності. Тому кожного разу вчитель спочатку має визначити спосіб організації засвоєння нового матеріалу за допомогою самостійного мислення учнів, їх продуктивних комунікацій, особистих

досягнень. Оновлення змісту освіти сприяє трансформації технологій та їх особистісній направленості.

Процес навчання монологічного мовлення на уроках літературного читання також змінюється з розвитком ІКТ та відповідних технологічних засобів. Сьогодні традиційний текст, паперовий текст і цифровий текст співіснують, що дозволяє школярам працювати з різними цифровими пристроями. Тому у процесі формування розуміння прочитаного в учнів початкової школи необхідно враховувати відповідні тенденції. Зокрема, як уже зазначалося, читанню з електронних носіїв можна приділяти трохи більше уваги в початковій школі.

Наочність навчальної інформації стає дедалі важливішою та незамінним засобом якості її передачі дітям. Методика читання в початковій школі передбачає широкий спектр використання пояснювального матеріалу: його багатогранність, доступність, наближеність до життя сучасної дитини, емоційність, багатофункціональність використання (О.Я. Савченко, 2007, с. 117).

У сучасних класах вчителі все частіше використовують інтерактивні дошки. Проте їх застосування не повинно бути самоціллю як демонстрація інноваційної діяльності вчителя, вміння впроваджувати сучасні мультимедійні засоби. Інтерактивні дошки допомагають досягати цілей і завдань уроку (О.Я. Янкович, 2016, с. 38-39).

У зв'язку з активною цифровізацією освіти традиційні уроки літературного читання поступово замінюються медіауроками (мультимедійними уроками), оскільки за допомогою ІКТ найчастіше використовуються мультимедійні засоби. Окрім того, вчителі щодо таких уроків, все частіше використовують поняття «урок з мультимедійною підтримкою». Уроки з мультимедійною підтримкою, на відміну від мультимедійних уроків, є більш поширеним явищем в навчальних закладах України. Характер таких уроків полягає в тому, що для них не потрібен комп'ютерний клас. Все, що потрібно для навчання, це медіапроектор і

ноутбук у звичайній аудиторії. Класи з підтримкою мультимедіа використовують мультимедійні засоби для підвищення ефективності навчання. В обох типах уроків використовуються статичні чи динамічні таблиці, мультимедійні тренажери, фонограми, блок-теми, роботи зі слайдами, медіатекст тощо. Єдина відмінність полягає в тому, що на уроках з комп'ютерною підтримкою використовуються статичні чи динамічні таблиці, мультимедіатренажери, фонохрестоматії, блок-теми, слайд твори, медіатексти тощо з тією лише різницею, що на уроці з комп'ютерною підтримкою – епізодично, а під час медіауроку – постійно (О.Я. Янкович, 2016, с. 37).

До новітніх засобів, які використовуються у навчальній діяльності, в тому числі стосовно уроків літературного читання можливо віднести наступні (О. Семиног & М. Ячменик, 2019, с. 44):

- *технічні* (слайдпроектор, інтерактивна дошка, цифрова фотокамера, комп'ютер, планшет, мобільні девайси);
- *програмні* (програми пакета Microsoft Office; програми обробки графічних зображень; програми обробки, нарізки, відтворення звуку й відео; програми для навчальних вебсторінок, сайтів, порталів, програми-словники, комп'ютерні тести; електронні бібліотеки).

Учені вважають, що добре організована робота, увага до кожної дитини сприяє тому, що її розумові сили продовжують розвиватися, а сама вона виявиться сильною, компетентною та цікавою для вчителів та однокласників. Усі вчителі зобов'язані *забезпечити умови*, коли їх учні стають повноцінними суб'єктами освітньої діяльності (С. Л. Лондар, 2018).

На уроці необхідно створити певні передумови цього:

- важливо, щоб кожен учень засвоїв новий матеріал якомога повніше;
- систематично здійснювати пошук помилок у системі викладання та профілактика можливих проблемних питань;

- створення необхідних умов для кожної дитини, які будуть спонукати її до дієвих кроків у пізнанні, активізують допитливість та зацікавленість у здобутті знань та навичок;
- входження у систему вільних дій, формування особистості дитини на основі нових можливостей та із застосуванням інноваційних технологій.

Державний стандарт початкової освіти (2018) визначає результати на кожний етап навчання в початковій школі, передбачаючи навчальний поступ учнів. Для розгортання навчального процесу, в сучасних освітніх документах для початкової освіти, розроблені Типові освітні програми (ТОП). На сьогодні співіснують дві типові освітні програми, так звані НУШ-1 (типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Савченко) і НУШ-2 (типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Шияна). Варто зазначити, що в ТОП НУШ-1 розробки в межах змістових ліній предмета «Літературне читання» наступні: «Пізнаємо простір дитячого читання»; «Розвиваємо навички читання, опановуємо прийомами розуміння прочитаного»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Опановуємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти». У ТОП НУШ-2 розробки представлені в трьох змістових лініях: «Читаємо»; «Досліджуємо медіа»; «Театралізуємо» (І.П. Старагіна, В.М. Терещенко & А.О. Панченков, 2020, с. 36-38).

Типовими освітніми програмами НУШ, Міністерства освіти і науки (МОН) України для 1-4 класів, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна передбачено два цикли – перший включає 1-2 класи, другий цикл включає 3-4 класи. Цей поділ враховує вікові особливості розвитку та потреби дітей, що дозволяє забезпечити їх успішний розвиток та подолати можливі розбіжності у навчальних досягненнях, які можуть виникати через різну готовність дітей до здобуття освіти.

Типовою освітньою програмою для 1-2 класів, розробленою під керівництвом Р. Шияна, передбачені очікувані результати навчання здобувачів освіти за змістовою лінією «Взаємодіємо усно»: сприймання монологічного висловлення (казки, розповіді, вірша, інструкцій до виконання завдань) з конкретною метою та за пропонованим змістом монологічного мовлення за умови безпосереднього спілкування, розуміння значення слова як умови успішного спілкування, розповіді та опису як видів монологічного мовлення.

Обов'язковими результатами навчання мають бути висловлення власних вподобань учнями початкових класів, щодо змісту прочитаних творів, літературних персонажів; фантазії на основі прочитаного (придумування кінцівок літературних творів, змінення порядку подій, додавання нових персонажів); аналіз за допомогою вчителя мовлення літературних персонажів; відтворення емоцій літературних персонажів під час інсценізацій; пояснення наслідків вчинків, з опорою на власний досвід та вчинки літературних героїв (Р.Б. Шиян, Навчальна програма для 1-2 класів).

Типовою освітньою програмою для 1-2 класів, розробленою під керівництвом О. Савченко, передбачено виконання завдань зі створення коротких усних й письмових монологічних висловлювань, де за змістовою лінією «Взаємодіємо усно» навчання має бути спрямоване: «на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в...монологічній формі заради досягнення певних життєвих цілей» (О.Я. Савченко, Навчальна програма для 1-2 класів, с. 6).

Очікуваними результатами навчання здобувачів освіти за даною змістовою лінією мають бути: слухання та розуміння коротких монологічних висловлювань та створення усних монологічних висловлень за змістом навчання (для учнів 1-го класу), а також сприймання монологічних висловлювань, використання усної інформації з конкретною метою та

створення усних монологічних висловлень за змістом навчання (для учнів 2-го класу). Внаслідок чого кінцевий результат передбачає тривалий монолог: опису власного досвіду учнів, надання інформації, обґрунтування власної думки та розвиток в учнях комунікативних умінь (О.Я. Савченко, Навчальна програма для 1-2 класів).

Відповідно до типових програм для 3-4 класу, за програмою під керівництвом О. Савченко передбачені ідентичні очікувані результати навчання відповідно до програми для 1-2-го класу, за розширеного змісту щодо навчання, який полягає в: сприйманні усної інформації, роботі над розумінням монологічного мовлення; створенні усних монологічних висловлень (розповідь, опис, міркування, есе) самостійно та з опорою на дидактичні матеріали (за складеним планом); удосконаленні власних висловлень учнями (О.Я. Савченко, Навчальна програма для 3-4 класів).

Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Шияна для 3-4-го класу, передбачено відповідне розширення змісту програми 1-2 класів, що полягає в: розповіді, описі та міркуванні (як видів монологічного мовлення), а також у висловлюваннях довільної форми, вдосконаленні роботи з інформацією (з перетворенням її за видом асоціативних схем), з обов'язковими результатами навчання, такими як висловлення учнями власних поглядів та підтвердження їх прикладами, врахування думки інших осіб; дотримання найважливіших правил літературної вимови, при висловлюванні власних поглядів; висловлення власних ставлень до творів, літературних персонажів, об'єктів мистецтва і навколишнього світу; наведення простих аргументів щодо власних думок, використовуючи текст, власний досвід та інші джерела; опис вражень (Р.Б. Шиян, Навчальна програма для 3-4 класів).

Навчання літературного читання розпочинається з 2-го класу, що на цей час представлено певною кількістю підручників, додатків до підручників та посібників для позакласного читання, серед яких можливо виділити підручники «Літературне читання» О. Савченко та В. Науменко для 2-го

класу, додаток до підручника В. Науменко «Перлінка» для 2-го класу, навчальний посібник для позакласного читання Л. Йолкіної «Книжкова країна» для 2-го класу.

Рекомендований МОН України підручник О. Савченко «Літературне читання», 2012 року видання, для 2-го класу загальноосвітніх навчальних закладів, за розділами та вправами наведеними у підручнику здійснює опосередкований розвиток монологічного мовлення, де завданнями передбачено: читання й розмірковування; переказ художніх творів; відповіді на запитання; вивчення віршів, скоромовок, колядок на пам'ять; розгадування загадок; фантазування на задану тему; пояснення за прочитаними текстами; розповіді, порівняння, міркування (також за допомогою ілюстрацій); роботу в парах з поясненням дітьми певних понять, словосполучень, окремих слів; розігрування невеликих театралізованих сценок, а також висловлення своїх побажань однокласникам (О.Я. Савченко, Літературне читання для 2-го класу, 2012).

Рекомендований МОН підручник для 2-го класу (до типової програми Р.Шияна) «Українська мова та читання», І. Большакової та М. Пристінської, частина 1, 2019 року видання, передбачає розвиток монологічного мовлення за розділом підручника «Мова й мовлення» – «Монолог і діалог», що містить короткі відомості про значення та характеристики монологу, вправи на визначення монологу, повторення тексту, розігрування невеликих сценок. Являє собою коротке введення в тему монологічного мовлення, акцентовано й формально слідуючи вимогам освітніх програм (І.О. Большакова & М.С. Пристінська, 2019).

Ще один підручник рекомендований МОН (до типової програми Р.Шияна) для 2-го класу «Українська мова та читання», Г. Іваниці, у 2-х частинах, 2019 року видання, розділами «Способи пізнання» та «Усе пов'язане з усім», розкриває пояснення суті монологічного мовлення, пропонує читання монологів та на підставі визначень «монолог» доведення й підтвердження прочитаних монологів учнями. Являє собою короткі теми з

незначною кількістю вправ на розвиток розуміння монологічного мовлення (Г.А. Іваниця, 2019).

Наступні підручники рекомендовані МОН для 2-го класу «Українська мова та читання», Н. Кравцова, В. Романова, А. Савчук, а також Г. Сапун, О. Придаток, 2019 років видання, мають у своєму змісті лише відомості визначень «монолог», коротких текстів до них з невеликою кількістю вправ (Н. Кравцова, В. Романова & А. Савчук, 2019; Г. Сапун & О. Придаток, 2019). Більшість підручників тиражу «Українська мова та читання» для 2-го класу, не мають жодних відомостей про монолог, розвиток монологічного мовлення передбачаючи опосередковано.

З вище зазначеного, розвиток монологічного мовлення другокласників, окрім інтегрованого курсу поряд з навчанням української мови, вбачається в розширеному курсі предмета «Літературне читання» і позакласному читанні та як можна зрозуміти з наведеного, нині початкова школа 1-2-х класів також зміщує свій акцент на міжпредметну інтеграцію в межах обумовлених змістовних ліній. Дійсно сьогодні складно уявити формування та розвиток учнів початкової школи з відривом від комплексності поданого матеріалу. Розширення предметних меж та зосередження на творчій траєкторії взаємодії вчителів з учнями, підкреслена новаціями технологічного характеру, передбачає утворення нових підходів та методичних розробок до подання матеріалу для навчання. Отже, можна сказати, що сучасність диктує продовження вдосконалення освітнього процесу в межах освітніх програм, проте й надалі існує стійка формалізація подання певної частини навчального матеріалу, що в перспективі й зумовлює розширення кола наукових досліджень і розробку прикладних методичних рекомендацій.

Розглядаючи підручники для 3-4-го класу, «Українська мова та читання», за вмістом поданого матеріалу для розвитку монологічного мовлення можливо виділити лише підручники І. Большакової, М. Пристінської для 3-го класу, 2020 року видання та І. Большакової, І. Хворостяного для 4-го класу, у 2-х частинах, 2021 років видання. Дані

підручники розкривають суть монологічного мовлення розділами «Мова й мовлення» за темами «Усне мовлення. Монолог. Звертання» та «Ситуація спілкування. Діалог і монолог» відповідно. Ними передбачено вправи на переказ своїми словами віршів, а також розпізнавання монологічних текстів за прикладами (І.О. Большакова & М.С. Пристінська, 2020; І.О. Большакова & І.Г. Хворостяний, 2021). Переважна більшість інші підручників серії «Українська мова та читання» для 3-4 класу відомостей про монологічне мовлення не мають.

Серед підручників для 3-го класу предмета «Літературне читання», виділимо рекомендовані МОН України: О. Хорошковської, Г. Охоти, 2013 року видання, де вправами на розвиток монологічного мовлення виступають (опосередковано): вивчення на пам'ять віршів, потішок, прислів'їв, загадок, уривків з літературних творів; міркування (також в дійовій особі); розігрування вистав; вираження почуттів до літературних творів; розповіді на задану тему (з використанням наведених слів та за планом); перекази; пояснення; висловлення вподобань; привітання (О.Н. Хорошковська & Г.І. Охота, 2013). Підручник В. Науменко, 2014 року видання містить вправи та завдання на обґрунтування відповідей; доведення думок; міркування; описи за малюнком; складання казок; перекази уривків літературних творів; вираження захоплень тощо. Додаток до підручника В. Науменко «Перлинка» для 3-го класу (схвалений комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти МОН України), 2014 року видання, де представлений ширшим розглядом вправ та завдань до них за народними джерелами та художніми текстами (поезії) українських авторів (В.О. Науменко, 2014).

Більш широко представлені підручники з «Літературного читання» для 4-го класу, серією за 2015 рік, рекомендовані МОН, як продовження курсу читання в початковій школі, різноманітні за своїм змістом, проте без будь-яких відомостей, цільових вправ, завдань для молодших учнів на розвиток монологічного мовлення, з дублюванням основних підходів до методики

навчання, пропонуючи опосередковане застосування монологу під час навчання та викладу дидактичного матеріалу, здебільшого розрахованого на діалог між вчителями та учнями під час освітнього процесу на уроках за відповідними розділами підручників, регламентуючи формальний підхід в межах чинних типових освітніх програм для початкової школи (М.М. Барна, О.В. Волощенко & О.П. Козак, 2015; О.Н. Хорошковська, Н.О. Воскресенська & К.О. Воскресенська, 2015; В.О. Науменко, 2015; О.Я. Савченко, 2015).

Отже, з метою формування та розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання, потрібно урізноманітнювати форми навчальної діяльності. Варто віддавати перевагу таким формам, які створюють комунікативну ситуацію для кожного учня, щоб він міг висловитись та проявити себе. Однією з ефективних форм є інтерактивне навчання, яке включає моделювання реальних життєвих ситуацій, використання рольових ігор, мультимедійних засобів та засобів ІКТ. Ці методи сприяють формуванню навичок і вмінь, засвоєнню учнями цінності мови та правильного мовлення, сприяє створенню атмосфери співробітництва та взаємодії.

Висновки до першого розділу

Отже для дітей молодшого шкільного віку важливо навчитися висловлювати свої думки точно й виразно. Проте опанування мовою і мовленням – складний процес, що залежить від багатьох факторів, включаючи вікові та індивідуальні особливості дітей, їхню соціальну адаптацію, розвивальне комунікативно-мовленнєве середовище та педагогічні технології. Недостатня увага до мовленнєвого розвитку може вплинути на їхнє навчання в майбутньому, тому в початковій школі потрібно поступово формувати правильне уявлення учнів про мову, сприяти

одержанню ними необхідного обсягу лінгвістичних знань, за умови підвищення мовленнєвої мотивації.

У процесі навчання дітей в початкових класах також виникає необхідність звернення уваги на розвиток в них мовленнєвої компетентності, де монологічне мовлення є одним з найважливіших компонентів такого розвитку. Як самостійний вид мовленнєвої діяльності, монолог потребує підготовчої роботи, яку можна проводити за допомогою виконання вправ, що передбачають відпрацювання внутрішніх зв'язків побудови мовлення загалом. Зрештою опанування монологічним мовленням є необхідним ступенем розвитку мовлення дітей, оскільки саме при побудові монологу виявляються найбільш яскраво всі складові рідної мови.

У дітей молодшого шкільного віку міжособистісний досвід обмежений вузьким колом зв'язків із навколишнім світом, тому читання художніх творів, які розкривають внутрішній світ переживань, думок і мрій людини, розширює життєвий досвід і сприяє усвідомленню суспільних цінностей і норм. У початкових класах на уроках літературного читання застосовуються два види монологічних висловлювань: репродуктивні та продуктивні, коли репродуктивні висловлювання полягають у переказі прочитаних чи прослуханих текстів, а продуктивні висловлювання містять побудову власних висловлювань учнів на запитання та його думки стосовно твору.

Розвиток монологічного мовлення учнів початкової школи є важливою складовою й навчального предмета «Літературне читання». Вивчаючи наукову педагогічну літературу з методики навчання монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання, визначено, що один із головних завдань уроків читання в початковій школі полягає в розвитку мовленнєвих умінь та навичок учнів, зокрема повноцінної навички читання, яке має бути змістовним, правильним, чітким, виразним та багатим. Також потрібно враховувати, що на уроках читання в початковій школі розвиваються різні форми мовлення, зокрема зовнішнє та внутрішнє. Ці дві форми мовлення пов'язані між собою та часто переходять одна в одну.

Оскільки сучасний освітній процес передбачає використання стандартизованих програм для вивчення монологічного мовлення на уроках літературного читання, за умови чіткого акценту на міжпредметну інтеграцію в межах програмних змістових ліній, досягнення бажаного результату вбачається в розробленні інтегрованих дидактичних вправ та відповідних методичних підходів до організації навчального процесу курсу «Літературне читання» початкової школи задля розвитку належних монологічних вмінь молодших школярів.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

2.1. Констатувальне дослідження рівня розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання

В учнів одного віку сформованість мовленнєвих умінь та інтереси до мовленнєвої діяльності на уроках можуть мати різний рівень розвитку, різний досвід та особливості індивідуального розвитку. Дослідники мовленнєвих умінь учнів в початковій школі неодноразово розв'язували проблему визначення критеріїв та суттєвих ознак, за якими проводиться оцінювання.

Мета констатувального дослідження: визначення рівня розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання.

Завданнями констатувального дослідження визначені наступні:

1. Визначити необхідні критерії, показники та рівні розвитку монологічного мовлення у молодших школярів.
2. Визначити вибірку дослідження, здійснити підбір необхідних методик діагностування, виходячи з мети констатувального дослідження та віку досліджуваних.
3. Провести діагностику рівня розвитку монологічного мовлення учнів, використовуючи підібрані методики.
4. Здійснити кількісний та якісний аналіз результатів діагностики.
5. Підбити підсумки отриманих результатів та сформулювати висновки щодо рівнів розвитку монологічного мовлення молодших школярів на момент обстеження.

База та вибірка дослідження. У процесі констатувального дослідження брали участь 30 учнів 3-4 класів спеціалізованої школи №115 імені Івана Огієнка міста Києва.

Аналіз та узагальнення результатів теоретичних досліджень за темою дозволили нам *виділити критерії*, які стали основою для застосування діагностичних методик виявлення рівнів розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання:

- наявні здібності: об'єм словникового запасу учня; сформованість зв'язного мовлення;
- вміння: визначення теми висловлювання; підпорядкування змісту висловлювання визначеній темі; систематизування матеріалу для побудови власних висловлювань у межах визначеної теми; побудова власних творів; виразне відтворення висловлювань; здійснення контролю за власною мовою.

Вибір цих критеріїв полягає також у тому, що діагностика рівня монологічного мовлення учнів в процесі навчальної діяльності, з одного боку, є найважливішими ознаками досліджуваного явища, а з іншого боку, такі показники піддаються зручному та доступному виявленню в умовах освітнього навчального закладу (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Критерії та показники розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання

Критерій	Показники
Критерій словникового запасу	Обсяг активного та пасивного словника, здатність підбирати антоніми, синоніми, утворювати нові слова
Критерій внутрішнього мовлення	Здатність формулювати думки про уявного героя, розмірковувати над проблемною ситуацією
Критерій зв'язного мовлення	Уміння зв'язно та послідовно висловлювати думки, будувати розповідь за заданим сюжетом, дотримуватися теми

Схема проведення констатувального дослідження вибудовується у процесі добору методик для оцінки рівня розвитку монологічного мовлення. Добір діагностичних засобів відбувався з урахуванням мети

констатувального дослідження, обраних критеріїв та показників, а також їх придатності для дослідницької групи учнів 3-4 класів.

Характеристику методів формування монологічної мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку на уроках літературного читання надано в додатку А.

Методика 1. Вивчення стану словникового запасу та здатності використовувати лексику.

Завдання 1. Методика виявлення загального словникового запасу.

Мета застосування: визначення обсягу активного та пасивного словника, здатності добирати синоніми/антоніми, утворювати нові слова.

1. Придумати якомога більше слів.
2. Закінчення слів. Дитину запитують: «Відгадай, що я хочу сказати?»
3. Складання речень. «Прослухай ряд слів і склади з них речення». Діти мають скласти речення з певними словами. Оцінюється правильність складання речення.
 - У, співають, хорі, дівчатка.
 - Пасажири, трамвая, виходять.
4. Діти мають підібрати рими до слів.
5. Словотворення. «Як називатиметься маленький предмет?»
6. «Якщо предмет зроблений із заліза, то який він?»
7. Загальний словниковий запас. Як називається людина, яка навчає, будує, лікує?

Рівні: *Високий рівень* – дитина називає понад 15 слів за хвилину, правильно добирає закінчення слів, утворює слова різних частин мови, складає речення із запропонованих слів; *достатній рівень* – дитина називає 10-15 слів за хвилину, допускає 2-3 помилки при доборі закінчень слів, утворенні нових слів, складанні речень, виправляє їх за допомогою дорослого; *середній рівень* – дитина називає менш як 10 слів за хвилину, робить понад 4-5 помилок, виправити їх за допомогою дорослого не може; *низький рівень* – дитина не може назвати понад 2-3 слова за хвилину, не може

дібрати закінчення слів, утворити нові слова, скласти речення з запропонованих слів.

Завдання 2. Методика «Послідовність подій» (на основі методики А. Бернштейна [75]) – діагностика розвитку логічного мислення, рівні словникового запасу, володіння нею абстрактними поняттями, а також здатності дітей використовувати лексику.

Мета діагностики: обстеження з метою виявлення активного та пасивного словникового запасу дитини, здатності використовувати лексику, здійснювати переказ, систематизувати матеріал, підпорядкування мовлення основній думці.

Обладнання: серія сюжетних зображень, що зображують послідовність подій на картинках за сюжетом прочитаного твору (6 картинок).

Методика проведення:

1. Читання дитиною короткого оповідання.
2. Зображення з чітким змістом сюжету. За деталями зображення можна прослідкувати причинно-наслідкові та тимчасові зв'язки.
2. Картинки, що містять прихований зміст сюжету твору, коли необхідно залучити

Етапи виконання: Дитина читає оповідання. Експериментатор кладе перед нею картинки, пов'язані з сюжетом оповідання. Дитина повинна розкласти картинки у правильній послідовності, тобто створити правильну послідовність подій оповідання, скласти переказ за картинками.

Інструкція: «Дивіться, перед тобою картинки із зображенням подій оповідання. Порядок малюнків заплутаний, тому тобі потрібно зрозуміти, як їх обміняти місцями, щоб події оповідання були правильно розташовані. Будь ласка, переклади картинки, як вважаєш за потрібне, а потім перекажи за ними оповідання, як ти його запам'ятав».

Аналізується уміння добирати іменники, прикметники, антоніми та синоніми під час розповіді: ніч, день, гарячий, холодний, високий, низький, великий, малий, повільно, швидко.

Рівні: *високий рівень:* дитина самостійно розташувала послідовність подій і склала розповідь; *достатній рівень* – дитина розташувала послідовність подій та склала розповідь за допомогою дорослого; *середній рівень:* дитина розташувала послідовність подій за допомогою дорослого, але не склала розповідь; *низький рівень:* завдання дитина не в змозі виконати.

Методика 2. Діагностування внутрішнього мовлення учнів

Критерій внутрішнього мовлення можна оцінити через вміння молодших школярів формулювати думки щодо уявних об'єктів та ситуацій.

Завдання 1. «Мій секретний друг». Експериментатор: «Уяви, що у тебе з'явився новий невидимий друг. Ти не можеш його показати, але можеш розповісти про нього. Якого кольору волосся у твого друга? Яке в нього улюблене заняття? Чи він любить читати книжки чи більше любить грати в ігри? Думай про нього в голові, а потім розкажи мені».

Завдання 2. «Розмірковування над проблемою». Експериментатор: «Уяви, що ти знайшов велику коробку цукерок на кухні. Ти дуже хочеш їх скуштувати, але ти знаєш, що до обіду солодке їсти не можна. Що ти зробиш у цій ситуації? Подумай про це у своїй голові і потім розкажи мені, як ти будеш діяти».

Ці завдання допомагають діагностувати внутрішнє мовлення дитини в межах критерію форм мовлення, оскільки дитина повинна мислити за допомогою мови і формувати відповіді на запитання, не маючи безпосереднього зовнішнього стимулу для мовленнєвої дії.

Рівні: *Високий рівень* – дитина самостійно обдумує ситуацію, формулює послідовні міркування щодо можливих рішень; *достатній рівень* – дитина обдумує ситуацію і формулює міркування за допомогою додаткових запитань та допомоги дорослого; *середній рівень* – дитина намагається сформулювати міркування, але вони неповні, непослідовні, потребують уточнень; *низький рівень* – дитина не може самостійно сформулювати міркування, навіть за допомогою навідних запитань.

Методика 3. Діагностування зв'язного монологічного мовлення

Стан монологічного мовлення – найважливіший діагностичний показник на даному етапі дослідження. Для цілеспрямованого обстеження стану монологічного зв'язного мовлення можна використати наступні прийоми: завдання на побудову цілісної розповіді за сюжетними картинками, виразне читання та переказ текстів.

Завдання 1. Виразне відтворення запропонованого уривку з розповіді, оповідання чи казки.

Мета застосування: Завдання пропонується з метою виявити в учнів здібності та вміння систематизувати матеріал, визначати об'єм та зміст висловлювань за заданою темою, систематизувати матеріал визначеного твору, яскраво та правильно висловлювати думку, підпорядковувати мовлення головній думці, будувати твір та контролювати власне мовлення.

Обладнання: казка чи оповідання для читання.

Форма проведення: індивідуальна.

Методика проведення: Дитині пропонується два рази виразно прочитати уривок з казки чи оповідання. Потім переказати казку по пам'яті так само виразно, озвучуючи голоси персонажів твору та вставляючи туди власні висловлювання за темою сюжету.

Рівні: *високий* – дитина активно, зв'язно та виразно по пам'яті розповідає казку; *достатній* – дитина не повністю формує цілісний переказ казки, відсутні деякі фрагменти у розповіді, недостатньо виразно відтворює образи у читанні та переказі; *середній* – дитина намагається переказати казку, але не може скомпонувати фрагменти розповіді, робить це тільки за допомогою дорослого, недостатня виразність відтворення образів казки під час читання та переказу; *низький* – дитина не може виразно прочитати твір та скласти розповідь.

Завдання 2. Складання власної розповіді за серією сюжетних картинок до творів.

Мета діагностики: виявлення рівнів зв'язного мовлення, відтворення інформації по пам'яті, збирати матеріал для висловлювання, систематизувати

матеріал, підпорядковувати мовлення основній думці твору, будувати твори різних видів.

Обладнання: картинки зі стимульним матеріалом на тему 3 сюжетів творів.

Форма проведення: індивідуальна.

Методика проведення: експериментатор розкладає картинки перед учнем та пропонує вибрати з них ті, які відповідають окремій темі, розкласти їх за темами сюжету.

Інструкція: «Подивись уважно на картинки. Розклади їх за окремими темами. Обери тему, яка тобі найбільше подобається та склади коротке оповідання, казку чи розповідь, що тобі більше подобається, визнач, який саме вид твору ти склав за цими картинками».

Рівні: *високий* – дитина активно та правильно розкладає картинки за темами, зв'язно розповідає сюжет за обраною темою, визначає вид складеного ним твору; *достатній* – дитина правильно розкладає картинки за темами, але не повністю формує цілісну розповідь за обраною темою, відсутні деякі фрагменти у розповіді, помічає помилки та виправляє їх за мінімальної допомоги дорослого; *середній* – дитина неправильно розкладає картинки за темами, не може систематизувати запропонований матеріал, намагається скласти розповідь за обраними картинками, але може скомпонувати фрагменти розповіді тільки за активною допомогою дорослого; *низький* – дитина не може розкласти картинки за темами, плутається з визначенням окремих сюжетів, навіть за активної допомоги дорослого не може скласти зв'язну розповідь.

У цьому завданні також звертається увага на: послідовність та логіку побудови розповіді (казки), типи синтаксичних конструкцій, якими користується дитина (переважно простими реченнями; складними сурядними; складними з підрядною частиною; поширеними, непоширеними; пропускає головні або другорядні члени речення; правильно вживає

сполучники та сполучні слова, заміняє сполучники та сполучні слова, пропускає сполучники та сполучні слова).

Щоб визначити рівні розвитку монологічного мовлення у молодших школярів можна визначити такі загальні рівні розвитку монологічного мовлення у молодших школярів за підсумками виконання усіх завдань програми діагностування:

Високий рівень – дитина демонструє високі показники за усіма критеріями: багатий активний і пасивний словниковий запас, здатність добирати антоніми і синоніми, утворювати нові слова; розвинене внутрішнє мовлення, уміння формулювати думки про уявні об'єкти та ситуації; здатність побудувати зв'язну та послідовну розповідь за заданим сюжетом чи за уявою.

Достатній рівень – дитина демонструє достатні показники за більшістю критеріїв: активний словниковий запас в межах вікової норми, здатність добирати антоніми і синоніми з допомогою; внутрішнє мовлення розвинене, але потребує стимулювання; може побудувати зв'язну розповідь з незначною допомогою.

Середній рівень – дитина демонструє середні показники за більшістю критеріїв: обмежений активний словниковий запас, труднощі добору антонімів і синонімів; недостатньо розвинене внутрішнє мовлення; утруднення у побудові зв'язної розповіді.

Низький рівень – дитина демонструє низькі показники за усіма критеріями: дуже бідний словниковий запас, не може дібрати антоніми і синоніми; відсутність навичок внутрішнього мовлення, нездатність побудувати зв'язну розповідь.

Під час обробки емпіричного матеріалу необхідним є адаптувати критерії оцінки рівнів до особливостей розвитку дітей в досліджуваній групі. Для визначення якісних характеристик цих показників була використана схема за рівнями розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку.

Характеристики змісту показників за окремою методикою подані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники рівнів креативного і творчого мислення та емоційного розвитку молодших школярів за окремою методикою

Рівні розвитку	За окремою методикою (бали)	За трьома методиками, бали (%)	Зміст показників
I рівень (високий)	4	11 – 12	Усі завдання виконано з першого разу, без або з мінімальною допомогою дорослого; відповіді чіткі, правильно оформлені; діти помічають та виправляють власні помилки; завдання виконуються в нормальному темпі
II рівень (достатній)	3	8 – 10	Завдання виконуються з першого або другого разу з допомогою дорослого; відповіді неповні; наявні незначні помилки при виконанні завдань; помилки помічаються дітьми та виправляються з допомогою дорослого; темп виконання трохи сповільнений
III рівень (середній)	2	5 – 7	Правильне виконання завдання з декількох спроб з допомогою дорослого; діти не помічають власних помилок та не виправляють їх, навіть з допомогою дорослого; темп виконання значно сповільнений
IV рівень (низький)	1	3 – 4	Завдання повністю не виконане за відведений час, допускаються грубі помилки, діти не можуть впоратися без допомоги дорослих, темп виконання низький.

Таким чином підібрані методики обстеження та висновки за підсумками діагностування допоможуть виявити рівні розвитку монологічного мовлення дітей молодшого шкільного віку на уроках літературного читання.

Для виявлення стану монологічного мовлення молодших школярів проведена діагностика за зазначеними методиками та зроблений кількісний та якісний аналіз отриманих показників.

Результати виконання завдань за трьома методиками програми діагностування представлені у додатку Б.

Виконання завдань методики №1 – Вивчення стану словникового запасу та здатності використовувати лексику. Діагностувалися рівні словникового запасу, а також здатності дітей використовувати лексику. Результати виконання завдань представлено у Таблиці 2.3, на рис. 2.1.

Таблиця 2.3

Результати виконання завдань за методикою №1 – Вивчення стану словникового запасу та здатності використовувати лексику (n = 30)

Рівні	Методика №1	
	кількість учнів	%
Високий	7	23%
Достатній	9	30%
Середній	11	37%
Низький	3	10%

Рис. 2.1. Результати виконання завдань за методикою №1 (%)

За результатами виконання учнями методики №1:

- 7 (23%) учнів показали високі рівні наявного словникового запасу та здатності використовувати лексику;
- 9 (30%) учнів показали достатній рівень засвоєння лексики;
- 11 (37%) учнів продемонстрували середній рівень за показниками активного та пасивного словникового запасу, здатності добирати антоніми, синоніми, утворювати нові слова.
- Низький рівень показали 3 учнів (10%).

Такі результати свідчать про те, що більшість учнів 3-4 класів мають словниковий запас, який відповідає віковим нормам, проте є потенціал для його розширення та поглиблення.

Виконання завдань методики №2 – Діагностування внутрішнього мовлення учнів. Діагностувалися рівні вміння молодших школярів формулювати думки щодо уявних об'єктів та ситуацій. Результати виконання завдань представлено у Таблиці 2.4, на рис. 2.2.

Таблиця 2.4

Результати виконання завдань за методикою №2 – Діагностування внутрішнього мовлення учнів (n = 30)

Рівні	Методика №2	
	кількість учнів	%
Високий	3	10%
Достатній	8	27%
Середній	12	40%
Низький	7	23%

Рис. 2.2. Результати виконання завдань за методикою №2 (%)

Аналіз результатів за обома завданнями методики №2:

- лише 3 учнів (10%) продемонстрували високий рівень сформованості внутрішнього мовлення;
- 8 учнів (27%) мають достатні рівні сформованості внутрішнього мовлення;

- 12 учнів (40%) мають середній рівень, коли вони здатні формулювати думки за допомогою дорослого;
- 7 учнів (23%) продемонстрували низький рівень, неспроможність сформулювати міркування навіть із допомогою дорослого.

Отже, у значної частини учнів (63%), що мають середні або низькі рівні внутрішнього мовлення, що вказує на потребу в підтримці або впровадженні програм для поліпшення цього навички, тобто внутрішнє мовлення більшості учнів потребує розвитку та удосконалення.

Виконання завдань методики №3 – Діагностування зв'язного монологічного мовлення. Діагностувалися рівні вмінь учнів систематизувати матеріал, визначати об'єм та зміст висловлювань за заданою темою, правильно висловлювати думку, підпорядковувати мовлення головній думці, будувати твір та контролювати власне мовлення. Результати виконання завдань представлено у Таблиці 2.5, на рис. 2.3.

Таблиця 2.5

Результати виконання завдань за методикою №3 – Діагностування зв'язного монологічного мовлення (n = 30)

Рівні	Методика №3	
	кількість учнів	%
Високий	2	7%
Достатній	8	27%
Середній	14	47%
Низький	6	20%

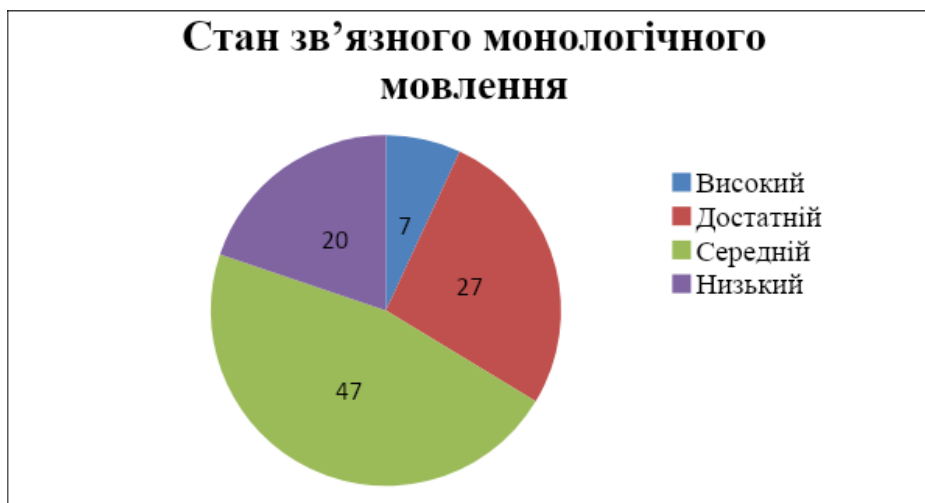

Рис. 2.3. Результати виконання завдань за методикою №3 (%)

Аналіз результатів за обома завданнями методики №2:

- лише 2 учні (7%) продемонстрували високий рівень сформованості зв'язного монологічного мовлення, що свідчить про їхню високу здатність висловлювати послідовні та обґрунтовані думки.
- 8 учнів (27%) мають достатній рівень зв'язного монологічного мовлення, вони можуть висловлювати свої думки відносно чітко, але можуть потребувати невеликої підтримки для поліпшення.
- 14 учнів (47%) мають середній рівень, вони можуть формулювати свої думки з допомогою дорослого або коли їм надають певний структурований шаблон.
- 6 учнів (20%) продемонстрували низький рівень, їм важко формулювати свої думки, навіть з допомогою дорослого.

За результатами діагностування зв'язного монологічного мовлення можливо зробити висновки, що більшість учнів потребують підтримки та проведення з ними формувальної роботи. Лише незначна частина учнів вже володіє сформованими навичками монологічного висловлювання.

Результати діагностики учнів за підсумками трьох методик представлено у Таблиці 2.6, на рис. 2.4.

Узагальнені результати учнів за підсумками виконання завдань трьох методик (n = 30)

Рівні	Загально за трьома методиками	
	кількість учнів	%
Високий	4	13%
Достатній	8	27%
Середній	14	47%
Низький	4	13%

Рис. 2.4. Результати загально за трьома методиками (%)

За підсумками трьох методик отримані наступні результати діагностики учнів:

- лише 4 учні (13%) продемонстрували високий рівень у виконанні завдань за всіма трьома методиками, вони ефективно справляються з усіма мовленнєвими завданнями.
- 8 учнів (27%) мають достатній рівень, вони можуть виконувати завдання достатньо добре, але їм може знадобитися додаткова підтримка в деяких аспектах мовлення.
- 14 учнів (47%) мають середній рівень, вони можуть виконувати завдання з допомогою дорослого або при використанні певних підказок.

- 4 учні (13%) продемонстрували низький рівень у виконанні завдань за всіма трьома методиками, їм важко виконувати мовленнєві завдання навіть з допомогою.

Тобто за узагальненими результатами 40% учнів мають високий та достатній рівень розвитку монологічного мовлення. Однак більша частина учнів 60% потребують інтенсивної підтримки та роботи над формуванням у них монологічного мовлення.

Таким чином, для діагностування рівнів сформованості монологічного мовлення учнів початкової школи нами було проведено констатувальне дослідження. Кількісний аналіз засвідчив, що переважна кількість дітей мають середній рівень розвитку монологічного мовлення. Означені особливості підтверджують необхідність у використанні педагогічних технологій на уроках літературного читання щодо вдосконалення процесу розвитку монологічних здібностей та вмінь дітей молодшого шкільного віку.

2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання

На основі аналізу наукових джерел та за результатами констатувального дослідження нами було обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання, а саме:

- робота зі словом як засобом збагачення й розширення активного словника учнів;
- збільшення мовленнєвої практики молодших школярів з метою розвитку їх монологічного мовлення;
- вдосконалення культури мовлення молодших школярів як основи розвитку їх монологічного мовлення.

2.2.1. Робота зі словом як засобом збагачення й розширення активного словника учнів

Формування мовленнєвих умінь і навичок учнів тісно пов'язане з освоєнням ними знань про слово, яке, поряд із реченням, є важливою складовою мовлення під час вивчення української мови. Слово в контексті мовленнєвої комунікації є найактивнішою мовною одиницею (О. А. Гордієнко, Т. О. Шевчук, 2008, с. 22).

Програма початкового курсу вивчення рідної мови надає велике значення словниковій роботі. Навіть без теоретичних відомостей з лексики, молодші школярі виконують різні лексичні вправи на уроках читання, сприяючи свідомому осмисленню значень слів.

Процес роботи над словником вивчали видатні педагоги, такі як М.Вашуленко, М. Львов, В. Сухомлинський, Т. Усатенко, В. Шляхова та інші. Аспекти проблеми словникової роботи в початкових класах досліджували методисти: Дубовик С., Крикун М., Мовчун А. та Павленко Л. Наприклад, Мовчун А. досліджувала роботу над літературними термінами в початковій школі (А. Мовчун, 2003, с. 36). Крикун М. звертав увагу на роль слова у розвитку зв'язного мовлення дітей молодшого шкільного віку (М. Крикун, 2003, с. 31), а Павленко Л. – на слова мовного етикету та їх практичне використання (Л. Павленко, 2003, с. 14 – 15).

Очевидно, що освоєння лексичного багатства мови не може бути випадковим. Методична наука визначає чотири основні напрямки словникової роботи:

- 1) розширення словника та його збагачення;
- 2) уточнення значень слів (роз'яснення значень паронімів, синонімів, антонімів);
- 3) активізація словника;
- 4) усунення нелітературних слів – просторічних, жаргонних, діалектизмів і т.д.

Лексична робота на уроках читання в початковій школі відбувається у двох аспектах:

- 1) згідно з програмою учні отримують наукові відомості з лексикології (знайомляться зі словом, його прямим та переносним значенням);
- 2) на основі цих знань учні розширюють свій словниковий запас та формують навички свідомого користування словами.

Пояснення значень нових слів на уроках літературного читання є важливою частиною процесу мовної освіти і розширення словникового запасу учнів. Ефективне пояснення нових слів допомагає учням краще розуміти текст, покращує їхнє мовлення та розширює їхню лексичну компетентність. Ось деякі прийоми, які можуть бути використані для пояснення значень нових слів на уроках літературного читання:

- контекстуальне пояснення: в даному випадку пояснення слова відбувається у контексті, у якому зустрічається невідоме слово, використовуючи інші слова або фрази з тексту;
- використання синонімів: можна пояснити слово вказуючи на синоніми або слова зі схожим значенням, які діти вже знають. Наприклад, слово «лісничий» це той самий, що «лісник», тобто людина, яка працює в лісі та доглядає за ним;
- використання антонімів: можна вказувати на антоніми або слова з протилежним значенням. Наприклад, слово «глибокий» – це протилежність слову «поверхневий». Глибокий означає, що щось має велику глибину або глибше за інші речі;
- графічні зображення: можна використовувати малюнки, схеми або ілюстрації, щоб візуально показати значення слова. Це особливо корисно для молодших школярів або дітей з візуальним типом сприймання інформації;
- асоціації: можна створити асоціації або аналогії, які допоможуть учням запам'ятовувати нові слова. Наприклад, слово «сміливий»

можна асоціювати зі словом «сміло», означає, що людина не боїться нічого робити;

- використання прикладів, можна використовувати приклади, які ілюструють вживання слова в реальному житті. Наприклад, лікар – це приклад професії. Людина, яка лікує і допомагає іншим людям заради їхнього здоров'я;
- діалоги та обговорення, можна залучати учнів до діалогів та обговорень, під час яких вони могли б використовувати нові слова у контексті. Це допоможе їм запам'ятовувати слова та вміти їх вживати;
- використання ігор: графічні та словесні ігри, кросворди, хрестиконулики, загадки та інші ігри можуть бути веселим і ефективним способом вивчення нових слів.

Ефективне пояснення значень нових слів створює позитивне навчальне середовище і сприяє розвитку лексичної компетентності учнів, допомагаючи їм краще розуміти та аналізувати тексти, а також вдосконалювати їхнє мовлення.

Важливою метою є активізація слів, особливо під час переказу тексту, написання творів, та інших видів робіт. Досягнення великого словникового запасу допомагає учням володіти усним і писемним мовленням, що є необхідною умовою для розвитку навчально-пізнавальної активності.

На сучасному етапі розвитку педагогіки значущим є не тільки засвоєння школярами великої кількості слів, але й формування їх здатності використовувати ці слова влучно та правильно в процесі спілкування. Вивчення та розширення словникового запасу стають ключовими завданнями на уроках літературного читання, які, безумовно, сприяють розвитку монологічного мовлення.

Основною метою розвитку мовлення у молодших школярів є спрямування роботи на розширення їх словника, систематизація роботи над словниковим запасом та його активне використання. З самого початку

навчального процесу педагог має працювати над збільшенням активного словника дітей, оскільки це ключовий елемент для їхнього ефективного спілкування у майбутньому. Впевнене володіння словами допомагає дитині легко і ясно висловлювати думки, спілкуватися з однолітками та дорослими без стриманості. Щоб слово стало справжнім інструментом для дитини, вона повинна не просто його знати, але і розуміти його сенс, знати, як і коли його застосовувати. Педагогічна методика щодо роботи над словником включає чотири ключові етапи:

- додавання нових слів до словника дітей та вивчення нових значень вже відомих слів;
- конкретизація словникового запасу, яка містить роз'яснення синонімів, антонімів, паронімів, а також вивчення багатозначності та сполучуваності слів;
- перетворення пасивного словника учнів на активний;
- уникнення використання нестандартних або жаргонних слів, переводячи їх з активного словникового запасу в пасивний (І.М. Сойко, 2017).

Фрагмент уроку літературного читання з акцентом на роботу зі словом поданий у додатку В.

2.2.2. Збільшення мовленнєвої практики молодших школярів з метою розвитку їх монологічного мовлення

Основою розвитку монологічного мовлення є системна мовленнєва практика. Уроки літературного читання можуть стати чудовою платформою для організації такої практики, адже вони передбачають не тільки читання, але й аналіз та висловлювання власних думок щодо прочитаного.

На цьому етапі можливо застосувати наступні методи та техніки для покращення монологічних навичок молодших школярів. Вони включають:

1. Техніки, спрямовані на формування вмінь правильно структурувати текст (початок – основна частина – закінчення), такі як: складання плану та переказ казки, створення плану оповідань за картинками, історій за власними малюнками на конкретну тему, правильне впорядкування сюжетних картинок та розповідь оповідання на основі сприйняття.
2. Техніки, які сприяють розвитку навичок додавання деталей до своїх висловлювань чи доповнення чужих, зокрема: розповіді на основі особистого досвіду, перекази казок та історій, розповідання за картинками, вигадкування історій, розповідання за книжковими ілюстраціями, створення історій за власними малюнками та переказ казок (С.Г. Дубовик, 2020).

Переказ твору є традиційним і ефективним методом розвитку зв'язного монологічного мовлення учнів. Експериментальні дослідження А. Леушиної вдалились у підтвердженні сил переказу. Вони продемонстрували, що діти, які переказують твір, вдаються до творчого відтворення його змісту словами. Таким чином, переказ виступає як засіб вираження власного розуміння літературного твору усним мовленням.

Сучасні програми розвитку учнів включають в себе використання переказу для розвитку монологічного мовлення у дітей. Завдяки тому, що переказ художнього твору передбачає використання готового зразка, який впливає на емоційну сферу дитини, вона починає співпереживати, що, своєю чергою, робить процес запам'ятовування та переказу більш привабливим.

Однак, не дивлячись на доступність переказу художніх творів для учнів, старші діти ще можуть зіткнутися із певними труднощами, такими як:

- порушення зв'язності та логічної послідовності викладу, смислові прогалини, ситуативність і фрагментарність;
- недостатнє використання фразового мовлення та складних синтаксичних конструкцій;
- недоцільний відбір мовленнєвих засобів;

- труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків та взаємозв'язку дійових осіб.

Для успішного впорядкування цих труднощів, твори, які обираються для переказу, повинні відповідати певним вимогам. Зокрема:

- мати виховну цінність, спрямовану на формування моральних і естетичних уявлень;
- бути доступними за змістом, обсягом та мовою, враховуючи досвід дітей;
- використовувати яскраві образні засоби та прості форми мови;
- мати динамічний текст і чітку структуру з послідовністю дій.

Спрямованість на врахування особливостей розвитку та інтересів дітей сприяє ефективній роботі з переказом, дозволяючи максимально розкрити їхні творчі та мовленнєві можливості.

Фрагмент уроку поданий у додатку Г.

2.2.3. Вдосконалення культури мовлення молодших школярів як основи розвитку їх монологічного мовлення

Культура мовлення є важливим аспектом взаємодії людей та визначається дотриманням мовних норм у вимові, наголосі, слововживанні, побудові висловів, а також врахуванням точності, ясності, чистоти, логічної структури, багатства і доречності мовлення. Загальні принципи культури мовлення також включають додержання правил мовленнєвого етикету.

Основні аспекти вияву культури мовлення:

1. **Нормативність:** Вимагає дотримання всіх правил усного і писемного мовлення. Сюди входить коректне вживання слова, врахування синтаксичних правил, граматичної правильності тощо.
2. **Адекватність:** Полягає в точності висловлювань, ясності та зрозумілості мовлення. Людина повинна чітко і точно виражати свої думки, уникати двозначності чи непорозумінь.

3. Естетичність: Містить в собі використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним. Це може охоплювати вживання метафор, порівнянь, антитез, різноманітних образних виразів.
4. Поліфункціональність: Виявляється в здатності використовувати мову у різних сферах життєдіяльності. Людина повинна адаптувати своє мовлення в залежності від ситуації, спілкування та аудиторії.

У процесі мовлення слід дотримуватися певних вимог, які визначають культуру мовлення. Мовлення має бути:

1. Змістовним: Висловлювання повинно мати чітку тему і головну думку.
2. Послідовним: Думки треба викладати послідовно, дотримуючись логічної структури.
3. Багатим: Важливо використовувати образні вислови, порівняння, фразеологізми для збагачення мовлення.
4. Точним: Потрібно добирати найвлучніші слова і вислови, уникати повторів.
5. Виразним: Виділяйте найважливіші місця свого висловлювання, виражайте власне ставлення до особи, предмета чи події.
6. Правильним: Важливо правильно вимовляти і писати слова, грамотно будувати речення.

При використанні мовлення слід також дотримуватися ввічливості. Слова ввічливості використовуються при привітанні, прощанні, знайомстві, вибаченні, висловленні подяки чи поздоровленні, запрошенні, похвалі, проханні.

Зразки ввічливих висловів:

- Привітання: "Здрастуйте!", "Добрий день!", "Добрий вечір!", "Світлої днини!".
- Прощання: "На все добре!", "До побачення!", "Бувайте здорові!".
- Побажання: "Зі святом!", "Бажаю успіху!", "Щасливої дороги!".
- Вибачення: "Вибачте мені", "Пробачте мені", "Перепрошую".

- Запрошення: "Запрошуємо", "Ласкаво просимо".
- Прохання: "Будь ласка", "Дуже просимо", "Прошу вибачити".
- Вдячність: "Дякую", "Спасибі", "Велике спасибі".

Культура мовлення є важливим компонентом загальної культури особистості. Якісне мовлення визначається не тільки правильністю вживання слів та граматичною коректністю, але й здатністю до логічного, послідовного та аргументованого висловлювання думок.

На цьому етапі побудови формувальної роботи з учнями використовуємо наступні складові необхідних для розвитку монологічного мовлення у молодших школярів складові:

1. Розвиток навичок використання мовних засобів, враховуючи стандарти літературної мови та цілі висловлювання, досягається за допомогою: розповідей на основі власного досвіду, оповідань за картинками, розповідей за особистими малюнками, ілюстраціями до книг та переказів казок.
2. Щоб навчити дітей плавно формулювати думки та уникати зайвих пауз під час мовлення, використовуються наступні засоби: розповіді за особистими враженнями, оповідання за мотивами сюжетних картинок, розповіді на основі власних малюнків та перекази казок. Переказ відіграє ключову роль у формуванні навичок монологічного мовлення молодших школярів, допомагаючи їм вдосконалювати свої мовленнєві здібності, учити їх складно й емоційно висловлювати думки, зберігаючи їх цілісність та послідовність (С.Г. Дубовик, 2020).

Фрагмент уроку поданий у додатку Д

Висновки до другого розділу

Метою констатувального дослідження, організованого та проведеного в межах другого розділу даної роботи було визначення рівня розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання. Для досягнення поставленої мети були визначені такі критерії: словниковий запас, внутрішнє мовлення та зв'язне монологічне мовлення. Також були розроблені показники та описані рівні розвитку монологічного мовлення за кожним критерієм. У констатувальному дослідженні брали участь 30 учнів 3-4 класів. Для діагностики була розроблена спеціальна програма, що включала 3 методики відповідно до обраних критеріїв. Аналіз результатів діагностування дозволив виявити такі рівні розвитку монологічного мовлення: високий рівень мають 13% учнів, достатній – 27%, середній рівень діагностовано у 47% учнів, низький – у 13%. Отже, переважна більшість обстежених учнів 3-4 класів (60%) мають середній або низький рівні розвитку монологічного мовлення. Це зумовлює необхідність розробки та впровадження організаційно-педагогічних умов на формувальному етапі дослідження з метою поліпшення монологічного мовлення школярів.

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження та результатів констатувального етапу експерименту було визначено основні етапи проведення формувальної роботи з учнями початкової школи на уроках літературного читання з метою розвитку їхнього монологічного мовлення. Було систематизовано організаційно-педагогічні умови розвитку монологічного мовлення молодших школярів та обґрунтовано їх вибір. На основі цих умов було розроблено конкретні уроки літературного читання за наступними етапами формувальної роботи: робота зі словом, збільшення мовленнєвої практики та вдосконалення культури мовлення учнів початкової школи.

На етапі роботи зі словом було підібрано вправи, спрямовані на збагачення словника учнів, уточнення значень слів та активізацію пасивного словника. Робота зі словом на уроках літературного читання є важливим засобом розвитку монологічного мовлення молодших школярів. Збагачення словника учнів новими словами, уточнення значень слів та активізація пасивного словника сприяють покращенню мовленнєвих навичок та компетентності школярів.

Розроблені вправи враховують такі аспекти розвитку монологічного мовлення молодших школярів: збагачення словника та активізація пасивного словника (вправи «Розшифруй тему», «Віднови текст»); розвиток вмінь структурувати висловлювання (вправи «План казки за картинками», «Історія за сюжетними картинками»); наповнення висловлювання змістом (вправа «Оповідання за власним малюнком»); дотримання літературних норм і якісний переказ тексту (вправи «Розповідь про найкращий день», «Жива казка»).

Отже, комплексне застосування розроблених уроків літературного читання з відповідними вправами на кожному етапі формувальної роботи сприятиме успішному розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. Отримані результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання наступних висновків.

На основі вивчення наукової літератури за темою роботи проаналізовано теоретичні засади розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи в психолого-педагогічній літературі. З'ясовано, що опанування мовою і мовленням – складний процес, що залежить від багатьох факторів, включаючи вікові та індивідуальні особливості дітей, їхню соціальну адаптацію, розвивальне комунікативно-мовленнєве середовище та педагогічні технології. Недостатня увага до мовленнєвого розвитку може вплинути на їхнє навчання в майбутньому. Як самостійний вид мовленнєвої діяльності, монолог потребує підготовчої роботи, яку можна проводити за допомогою виконання вправ, що передбачають відпрацювання внутрішніх зв'язків побудови мовлення загалом. Зрештою опанування монологічним мовленням є необхідним ступенем розвитку мовлення дітей, оскільки саме при побудові монологу виявляються найбільш яскраво всі складові рідної мови.

Конкретизовано сутність, зміст та специфіку розвитку монологічного мовлення молодших школярів та визначено, що у початкових класах на уроках літературного читання застосовуються два види монологічних висловлювань: репродуктивні та продуктивні, коли репродуктивні висловлювання полягають у переказі прочитаних чи прослуханих текстів, а продуктивні висловлювання містять побудову власних висловлювань учнів на запитання та його думки стосовно твору. Вивчаючи наукову педагогічну літературу з методики навчання монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання, визначено, що один із головних

завдань уроків читання в початковій школі полягає в розвитку мовленнєвих умінь та навичок учнів, зокрема повноцінної навички читання, яке має бути змістовним, правильним, чітким, виразним та багатим. Також потрібно враховувати, що на уроках читання в початковій школі розвиваються різні форми мовлення, зокрема зовнішнє та внутрішнє. Методи та підходи до розвитку монологічного мовлення у молодших школярів можуть бути наступні: метод аналізу художнього тексту, метод безпосередньої розповіді, метод коментування літературного твору за позатекстовими матеріалами, метод порівняння, методи стимулювання практичної монологічної мовленнєвої діяльності, метод послідовного викладу думок, інтерактивні ігри тощо. Практичні вправи і творчі завдання, які можуть використовувати вчителі разом зі своїми учнями в програмі «Літературне читання» в процесі розвитку монологічного мовлення, з опорою на нові прийоми та форми роботи наступні: складання тематичної підбірки інформаційних матеріалів, висловлювання своїх коментарів учнями щодо тексту, читання тексту з наступним його переказом, ознайомлення з текстом з подальшим обґрунтуванням власної позиції стосовно прочитаного, ознайомлення з текстом з метою складання плану, придумування продовження казки чи оповідання, читання короткої розповіді з подальшими роздумами над зміною сюжету, робота з жанровими стереотипами, розробка міні-сценарію тексту, опис конкретного епізоду з тексту тощо.

Досліджено рівень розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання. З цією метою на констатувальному дослідженні були визначені критерії, показники та рівні сформованості монологічного мовлення учнів початкової школи. Було проведено діагностування за допомогою 3 методик з вибіркою 30 учнів 3-4 класів. Аналіз результатів показав, що лише 13% дітей мають високий рівень розвитку монологічного мовлення. У значної частини учнів (60%) виявлено середній та низький рівні. Це зумовило необхідність розробки ефективних

педагогічних умов, які б сприяли розвитку монологічного мовлення молодших школярів.

Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку монологічного мовлення молодших школярів на уроках літературного читання, які полягають у наступному: з метою практичної реалізації визначених умов було розроблено комплекс уроків літературного читання для учнів 3-4 класів, що включав вправи, розподілені за наступними етапами. На етапі роботи зі словом було підібрано вправи, спрямовані на збагачення словника учнів, уточнення значень слів та активізацію пасивного словника. Другий етап передбачав використання різних видів вправ для збільшення мовленнєвої практики школярів та розвитку їхніх вмінь структурувати висловлювання. На третьому етапі через систему вправ вдосконалювались вміння учнів дотримуватися літературних норм, будувати зв'язне висловлювання та якісно переказувати тексти. Розроблені вправи враховують такі аспекти розвитку монологічного мовлення молодших школярів: збагачення словника та активізація пасивного словника; розвиток вмінь структурувати висловлювання; наповнення висловлювання змістом; дотримання літературних норм і якісний переказ тексту.

Отже, вдосконалення загальної культури мовлення молодших школярів шляхом формування у них вмінь дотримуватися літературних норм, будувати зв'язні висловлювання та якісно переказувати тексти також сприяє розвитку монологічного мовлення, цілеспрямована робота зі словом, збільшення мовленнєвої практики та підвищення загальної культури мовлення довели свою ефективність для розвитку монологічного мовлення школярів. Реалізація даних умов вимагає від учителя застосування різноманітних методів та прийомів на уроці, створення сприятливого мовленнєвого середовища та надання якісного зворотного зв'язку учням. Комплексний підхід до організації навчального процесу забезпечить успішний розвиток монологічного мовлення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання реформування освіти в Україні : монографія / С. Л. Лондар. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2018. 246 с.
2. Барна М.М., Волощенко О.В. & Козак О.П. (2015) Літературне читання. Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Ч. 1. Тернопіль: Астон, 196 с.
3. Бігич О.Б, Бражник, Н.О., Гапонова С.В. & Ніколаєва С.Ю. (Ред.) та ін. (1999) Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. К.: Ленвіт, 320 с.
4. Білявська Т.М. Формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи (лексичний рівень). Інноваційна педагогіка. 2019. Випуск 13. Т. 1. С. 17–20.
5. Богуш А.М. (2010) Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років [Монографія: 2-е видання]. К.: Видавничий Дім «Слово», 374 с.
6. Большакова І.О. & Пристінська М.С. (2019) Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 96 с.
7. Большакова І.О. & Пристінська М.С. (2020) Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 112 с.
8. Большакова І.О. & Хворостяний І.Г. (2021) Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 128 с.
9. Булова О.І. (2020) Розвиток мовленнєвої діяльності учнів початкових класів на уроках англійської мови [Кваліфікаційна робота, Херсон. держ. ун-т.], 56 с.
10. Вашуленко М.С. (2010) Лінгводидактичні орієнтири сучасної початкової мовної освіти в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. Вип. 50, С. 57-65.

- 11.Вашуленко М.С. (2010) *Методика навчання української мови в початковій школі : навч.- метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Літера ЛТД, 364 с.*
- 12.Вашуленко М.С. *Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 192 с.*
- 13.Вашуленко О.В. (2011) *Мовленнєва складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. Початкова школа. № 12. С. 16-21.*
- 14.Вашуленко О. В. *Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках літературного читання. Початкова школа. 2017. № 8. С. 20–24.*
- 15.Вашуленко О.В. *Формування у молодших школярів умінь створювати власні висловлювання на уроках літературного читання: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 71 с.*
- 16.Вербещук С.В. (2016) *Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання [Автореф. дис. ... канд. пед. наук., Херсон. держ. ун-т.], 20 с.*
- 17.Гнатюк О.В. *Дистанційне навчання: проблеми, пошуки, виклики. 2021. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728350/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>*
- 18.Гончаренко С.У. & Головка С.В. (1997) *Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 373 с.*
- 19.Гордієнко О.А., Шевчук Т.О. *Словникова робота на уроках української мови в початковій школі // Педагогічна Житомирщина, 2008. – № 1. – С. 22 – 25.*
- 20.Державний стандарт початкової освіти (2018) *Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>*

- 21.Дубовик С.Г. (2020) Культура професійного монологічного мовлення сучасного вчителя початкової школи. *Початкова школа. №5-6*, С. 1-4.
- 22.Дубовик С.Г. (2020) Формування монологічних вмінь у молодших школярів на уроках вивчення граматики. *Молодий вчений. №4(80)*, С. 573-577.
- 23.Дубяга С.М. Педагогічні технології в початковій школі: Навчально методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.
- 24.Жиденко Т.О., Лонська І.О. Упровадження інновацій в освітньому процесі. Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі: збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (6 листопада 2020 р.). Мукачєво. 2020. С. 64-66.
- 25.Забродський М.М. (2002) Вікова психологія : навч. посіб. К.: Академія, 103 с.
- 26.Зажарська Г.П. (2019). Шляхи формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. № 326*, С. 36–43.
- 27.Йолкіна Л.В. (2013) Книжкова країна : позаклас. читання : навч. посіб. з літ. читання для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. К.: Генеза, 112 с.
- 28.Іваниця Г.А. (2019) Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закл. заг. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 80 с.
- 29.Каньоса Н. Г. Наступність дошкільного та початкового навчання в процесі розвитку комунікативних умінь дітей. Від творчого педагога до творчої дитини : збірник матеріалів III Регіональної науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка; відпов. секр. Н. Г. Каньоса. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2017. С. 59–63.

- 30.Кардаш Л. В. (2015) Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. Вип. 57, С. 54-58.*
- 31.Кобзарь А.В. (2020) Етапи роботи над монологічним мовленням [Кваліфікаційна робота, Сум. держ. ун-т.], 26 с.
- 32.Коноваленко В. В., Коноваленко С. В. Формирование связной речи и развитие логического мышления у детей старшего дошкольного возраста с ОНР: некоторые методы и приемы: метод. пособие для логопедов и воспитателей. М.: Гном и Д, 2001. 48 с.
- 33.Кострикiна К.Ю. (2020) Органiзацiя навчання мовлення на уроках у початковiй школi [Квалiфiкацiйна робота, Херсон. держ. ун-т.], 68 с.
- 34.Кравцова Н., Романова В. & Савчук А. (2019) Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти. (у 2-х ч.) : Ч. 1. Тернопіль: Підручники і посібники, 128 с.
- 35.Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів // Початкова школа. – 2003. – №11. – С. 27 – 35
- 36.Крохмальна Г.І. & Тютiна С.О. (2017) Розвиток наукового мовлення молодших школярів. *Молодий вчений. № 12, С. 395-398.*
- 37.Лозова В.І. Цiлiсний пiдхiд до формування пiзнавальної активностi школярів. Харк. держ. пед. ун-т iм. Г.С. Сковороди. Харкiв: «ОВС», 2000. 164 с.
- 38.Луцан Н.І. (2006) Теорiя i практика розвитку зв'язного мовлення дiтей дошкiльного вiку в мовленнєво-iгровiй дiяльностi [Дис. ... канд. пед. наук., Пiвденноукр. держ. пед. ун-т iм. К.Д. Ушинського], 467 с.
- 39.Макушенко В. Розвиток мовлення та мислення: iгровi заняття для учнiв початкової школи. Початкова освіта. 2015. № 7. С. 16–37.
- 40.Методика «Послiдовностi подiй» (А. Н. Бернштейн). URL: http://www.ni.biz.ua/13/13_17/13_175981_metodika-posledovatelnost-sobitiyan-bernshteyn.html .

41. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів // Початкова школа. – 2003. – №10. – С. 35 – 38.
42. Мокрогуз О.П. (2019) Медіаосвіта для тих, чий діти і онуки пішли в школу. Філософія освіти і педагогіка : наук.-метод. зб. / за ред. В.М. Довбня та ін. Чернігів : Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського. 70 с.
43. Науменко В.О. (2012) Літературне читання: укр. мова для загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою : підруч. для 2-го кл. К.: Генеза, 160 с.
44. Науменко В.О. (2013) Перлінка : кн. з літ. читання : дод. до підруч. «Літературне читання» для 2-го кл. : навч. посіб. К. : Генеза, 120 с.
45. Науменко В.О. (2014) Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою : підруч. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Генеза, 176 с.
46. Науменко В.О. (2014) Перлінка: кн. з літ. читання : дод. до підруч. «Літературне читання» для 3-го кл. : навч. посіб. К. : Генеза, 112 с.
47. Науменко В.О. (2015) Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. закл. : підруч. для 4-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 176 с.
48. Ніколаєва С.Ю. (2004) Практикум з методики викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах у структурно-логічних схемах і таблицях : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ.:Ленвіт, 345 с.
49. Нова українська школа: порадник для вчителя (2018) / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 160 с.
50. Павелків Р.В. (2011) Вікова психологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 468 с.
51. Павленко Л. Як слово мовиться (Урок мовного етикету в 2 класі) // Початкова школа. – 2003. – № 10. – С. 14 – 15.
52. Полєвікова О.Б. (2017) Аналіз методичних підходів до мовної освіти дітей у контексті слово центризму. Федяєва А.Л. (ред.). *Педагогічні науки : зб. наук. праць. Херсон. держ. ун-т. Вип. 75*, С. 141-146.

- 53.Пометун О.І. (2004) Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Овчарук, О.В. (Ред.). Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. К.: «К.І.С.», С. 66-72.
- 54.Пометун О.І., Пироженко Л.В.(2004) Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К. : А.С.К., 192 с.
- 55.Попович Н.Ф. & Лендел Н.В. (2019) Особливості розвитку мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Вип. 12. Т. 2. Одеса, С. 36-40.
- 56.Попович Н.Ф. & Лешко Х.Ю. (2018) Розвиток мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Вип. 7. Т. 1. Одеса, С. 111-113.
- 57.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів / за ред.. М.І.Пентиліук.Київ: «Ленвіт», 2011. 368 с.
- 58.Про освіту: Закон України в редакції від 24.09.2022. № 2457-IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- 59.Про повну загальну середню освіту : Закон України в редакції від 01.07.2022. № 2315–IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- 60.Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>
- 61.Прядун Т. М. (2020) Розвиток художньо-мовленневої діяльності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури :

- [кваліфікаційна робота магістра. Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С. Макаренка], 93 с.
- 62.Рибчинська Г. (2021) Наступність між початковою та базовою загальною освітою в умовах реалізації освітніх стандартів. Неперервність та наступність між початковою і базовою загальною середньою освітою як передумови успіху реформ Нової української школи : збірник наукових праць / ред. кол. І. Б. Вашеняк та ін. Хмельницький: Видавництво ПП «Символ». С. 218-223.
- 63.Рудницька Н.Ю. & Вівчаренко Л.Р. (2021) Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи. Шанскова, Т.І. (Ред.). *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Житомир: ФОП «Н.М. Левковець», С. 19-23.
- 64.Русанівський В.М. & Татаренко О.О. (Редкол.) та ін. (2000) Українська мова. Енциклопедія. «Укр. Енциклопедія», 752 с.
- 65.Савченко О.Я. (1999) Дидактика початкової школи : підручник для студ. педаг. ф-тів. К.: Генеза, 368 с.
- 66.Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах : посібник для вчителя. Київ : Освіта, 2007. 291 с.
- 67.Савченко О.Я. (2012) Літературне читання : підруч. для 2 кл. К.: Видавничий дім «Освіта», 160 с.
- 68.Савченко О.Я. (2015) Літературне читання : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Освіта, 192 с.
- 69.Савчук А. (2020) Читання. 3 клас. Розробки уроків. Тернопіль : Підручники і посібники, 128 с.
- 70.Сапун Г. & Придаток О. (2019) Українська мова та читання: підруч. для 2 кл. закл. загал, середн, освіти. (у 2-х ч.) : Ч. 1. Тернопіль: Підручники і посібники, 112 с.
- 71.Свідерська М.М. (2017) Розуміння усного мовлення дітьми молодшого шкільного віку. Степанова Т.М. (Ред.). *Науковий вісник Миколаївського*

- національного університету ім. В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. №3 (58). Миколаїв: МНУ ім. В.О.Сухомлинського, С. 331-335.*
- 72.Селіванова О.О. (2006) Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 716 с.
- 73.Семенов О.М. (2010) Культура наукової української мови : навч. посіб. К.: Академія, 216 с.
- 74.Семиног О., Ячменик М. (2019) Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти : [монографія. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка], 211 с.
- 75.Сиротенко В., Акритова А. Особливості формування мовленнєвокомунікативної компетентності на уроках літературного читання в 2-4 класах. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2019. Випуск 11. С. 156–167.
- 76.Сойко І. М. (2020). Робота над збагаченням словникового запасу молодших школярів на уроках української мови. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Вип. 1. С. 150-156.
- 77.Старагіна І.П., Терещенко В.М & Панченков А.О (2020) Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навч.-метод. посіб. Харків: Соняшник, 176 с.
- 78.Стребна О.В., Сошенко А.О. (2004) Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи. Х., С. 103–104.
- 79.Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 3- 4 клас. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>
- 80.Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 1- 2 клас. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>

[4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf)

81. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р.Б. 1- 2 клас. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf>
82. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р.Б. 3- 4 клас. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>
83. Токарева Т.С. (2020) Монологічне мовлення як засіб реалізації комунікативних цілей при вивченні німецької мови у старших класах закладів загальної середньої освіти. Черкасов, В.Ф. (Ред.) та ін. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Педагогічні науки. Вип. 190*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, С. 146-151.
84. Хорошковська О.Н. & Охота Г.І. (2013) Літературне читання : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Освіта, 160 с.
85. Хорошковська О.Н., Воскресенська Н.О. & Воскресенська К.О. (2015) Літературне читання. Українська мова для загальноосвіт. навч. закл : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Освіта, 180 с.
86. Чупріна О.В. (2019) Методика розвитку мовлення учнів початкових класів із застосуванням мультимедійних засобів [Дис. ... канд. пед. наук., Київський університет ім. Бориса Грінченка], 213 с.
87. Щербакова Н. М.. Шляхи формування пізнавальної самостійності учнів. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2019. № 1. С. 156–159.
88. Янковська І.М., Подусевська О.С. Формування умінь колективної творчої співпраці молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Випуск

- 31: збірник наукових праць /за науковою ред. академіка В. І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. 190 с.
- 89.Янкович О.І. (2016) Медіаосвіта в загальноосвітній школі : навч. -метод. посіб. Тернопіль : ТИПУ ім. В. Гнатюка, 160 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

На основі аналізу наукової літератури наведемо характеристику методів формування монологічної мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку на уроках літературного читання:

1. *Метод аналізу художнього тексту* – мета застосування цього методу полягає в аналізі й зрозумінні художніх творів. Під час аналізу відбувається поняттєве опанування дітьми тексту, встановлюються зв'язки головного об'єкту з іншими явищами дійсності, при цьому діти поступово наближаються до авторської позиції. Прийоми такого методу також залежать від видів діяльності над текстом: аналізу композиції, аналізу образів персонажів, аналізу стилістичних засобів мовлення, протиставлення літературних творів тощо.
2. *Метод безпосередньої розповіді* – загалом це розповідь щодо літературного твору, яка повинна бути виразною, емоційною, цікавою та доступною кожній дитині, де доцільно повідомляти лише окремі цікаві факти. Якщо ж у тексті багато нових та незнайомих слів, в такому випадку доцільно провести словникову роботу безпосередньо перед розповіддю або читанням твору, а після перевірити, чи зрозуміли діти їх значення. Пояснювати значення слів можна також із застосуванням наочності, шляхом їх тлумачення та перекладу.
3. *Метод коментування літературного твору за позатекстовими матеріалами* – цей метод передбачає застосування матеріалів, які ілюструють створення художнього твору, що допомагає краще зрозуміти його зміст. Прийомами такого методу також можуть бути розповідь про письменника, організація виставки книг, спостереження або заочна екскурсія.
4. *Метод порівняння* – його застосування дозволяє створювати ситуації, що викликають інтерес у дітей. Порівняння образів, персонажів,

пейзажів, окремих ситуацій сприяє виявленню особливостей творчості письменника та розумінню взаємозв'язків.

5. *Методи стимулювання практичної монологічної мовленнєвої діяльності* – застосовуються для створення творчої атмосфери, яка необхідна для занять читання-слухання творів художньої літератури, створення проблемно-пошукових ситуацій, коли перед дітьми ставляться різні творчі завдання.
6. *Метод літературної творчості* – використовується на творчому рівні опрацювання будь-якого художнього твору або на окремому занятті, яке повністю присвячене розвитку творчих здібностей дітей й передбачає вигадкування текстів казкового змісту, віршів, оповідань та загадок за аналогією до прочитаного.
7. *Інтерактивні ігри* – кожна така гра відбувається за правилами, де діти опиняються у певній ситуації, на основі якої отримують ігрове завдання (Т.М. Прядун, 2020).
8. Один із методів, який можна використовувати на уроках літературного читання для розвитку монологічного мовлення молодших школярів – це *метод послідовного викладу думок*. Цей метод полягає у тому, щоб вчителі надихали учнів до створення своїх власних розповідей, починаючи з короткого викладу думки, а потім поступово розвиваючи її. Наприклад, учитель може запропонувати учням розповісти про своє відвідання місцевої бібліотеки, починаючи зі слова «Я сьогодні побував у бібліотеці». Далі учень має продовжити свою розповідь, додавши деталі, події та почуття.
9. Крім того, на уроках літературного читання можна використовувати *підхід диференційованого навчання*. Цей підхід дає можливість вчителю працювати з кожним учнем окремо, враховуючи його індивідуальні потреби та здібності. Наприклад, вчителі можуть попросити учнів написати короткий виклад думки на основі прочитаного твору, працювати з учнями над розвитком їхньої граматики та лексики, а

також пропонувати різні рівні завдань в залежності від рівня засвоєння матеріалу кожним учнем.

10. На уроках літературного читання можна використовувати *методи проектної роботи*, які сприяють розвитку монологічного мовлення учнів. Наприклад, учні можуть бути запрошені до створення власного твору або розробки власної історії на основі прочитаного твору, яка міститиме яскраві персонажі, захопливу сюжетну лінію та підхоплюватиме ключові моменти прочитаного твору.

Основними проблемами, на нашу думку, з якими стикається вчитель в сучасному процесі навчання монологічного мовлення є низький рівень знань учнів мови в загальному розумінні. Перехід до іншої теми не зумовлює закріплення знань з попередніх тем у вивченні мовних предметів та виникнення значних прогалин у знаннях, низька мотивація до виконання даного виду діяльності, оскільки будь-яка навчальна діяльність зумовлює її поетапне здійснення та перевірку можливостей та знань учнів не тільки спеціальних знань з мовних предметів, а також опанування, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні, вмінь узагальнювати набуті знання та вміння представлення результатів, необхідність активних комунікацій в групі та вмінь самостійної роботи.

Практичні вправи і творчі завдання, які можуть використовувати вчителі разом зі своїми учнями в програмі «Літературне читання» в процесі розвитку монологічного мовлення, з опорою на нові прийоми та форми роботи наступні (О.П. Мокрогуз, 2019):

- підбір інформації з доступних джерел;
- складання тематичної підбірки інформаційних матеріалів з мережевих освітніх порталів за будь-якою темою та наступне виконання до неї завдань;
- висловлювання своїх коментарів учнями щодо тексту на певну тему;
- читання тексту з наступним його переказом;

- ознайомлення з текстом з подальшим обґрунтуванням власної позиції стосовно прочитаного;
- ознайомлення з текстом з метою складання плану, за яким можна відтворити його головну думку;
- порівняння двох текстів, персонажів або двох фотографій, малюнків, в яких один і той же текст зображений в різних ракурсах;
- придумування продовження до тієї чи іншої ситуації, що міститься в тексті;
- читання короткої розповіді з подальшими роздумами над тим, які зміни в сюжеті чи деталях розповіді сприятимуть кращій його екранізації;
- ознайомлення з першим (або фінальним) епізодом тексту з наступною спробою передбачити подальші дії;
- прослуховування уривків з фонограми до текстів і спроба визначення, із якого виду і жанру вони взяті;
- робота з жанровими стереотипами (сюжетними схемами, типовими ситуаціями, персонажами, мімікою і жестами, одягом, предметами, місцем дії тощо);
- читання списку назв різних текстів (передбачається, що дані тексти ще не відомі аудиторії), спроба (судячи тільки по назвах) визначення жанру і сюжетної схеми тексту;
- читання з записом матеріалу на аудіо диктофон;
- монтаж окремих частин матеріалу тексту (або фотографій, малюнків) за змістом написаної на них інформації;
- розробка міні-сценарію тексту;
- порівняння кількох точок зору про події, відображених у тексті і про сам текст твору;
- опис конкретного епізоду з тексту, включаючи обґрунтування вчинків і слів персонажів, образотворчий ряд тощо;
- підбір жанрових і тематичних аналогів до конкретного тексту тощо.

Такі комплексні рішення у навчанні, що зумовлене сучасними вимогами до навчальної діяльності можуть бути фактором обережного ставлення до них учнів. Наприклад, страх перед комунікативним завданням в процесі роботи в групі виникає не тільки від можливості помилитися, скільки від незнання як формулювати свої думки, доносити їх до інших. Це обумовлено, в першу чергу, недостатнім обсягом знань предмета вивчення та досвіду комунікації в межах окремих груп по створенню окремих компонентів завдання. Тому доцільніше більше уваги приділяти підготовці навчальних та наочних матеріалів учнями на задану тему у спільній діяльності, коли на початковому етапі вже буде закладена основа опанування знаннями. Вона полягатиме в активізації в учнів наявних знань за певною темою та набуття нових вже на етапі підготовки матеріалу, усвідомлення цілей та основних завдань навчання.

Програма діагностування розвитку монологічного мовлення в учнів початкової школи на уроках літературного читання розроблена під керівництвом Шияна Р. Б.

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Результати діагностики за трьома методиками

№ п\п	Ім'я учасника	Методика №1 (бали)	Методика №2 (бали)	Методика №3 (бали)	Загально (бали)	Показник
		4	4	4	12	
1	Максим	4	3	3	10	достатній
2	Влад Н.	3	3	2	8	достатній
3	Олена	3	3	2	8	достатній
4	Микола	2	2	1	5	середній
5	Мирослава	3	2	2	6	середній
6	Андрій	4	4	3	11	високий
7	Денис	1	1	1	3	низький
8	Анастасія	2	2	2	6	середній
9	Дмитро К.	3	2	2	7	середній
10	Микита	2	1	2	5	середній
11	Катерина	4	3	4	11	високий
12	Юлія	2	1	1	4	середній
13	Олександра	3	3	2	8	достатній
14	Володимир	2	1	2	5	середній
15	Віктор	3	2	3	8	достатній
16	Артем	4	4	4	12	високий
17	Дмитро	1	2	2	5	середній
18	Наталя	2	2	2	6	середній
19	Єгор	2	1	1	4	низький
20	Юлія Л.	3	2	2	7	середній
21	Влад П.	2	3	3	8	достатній
22	Ольга	2	2	1	5	середній
23	Марія	4	4	3	11	високий
24	Вікторія	1	1	1	3	низький
25	Євген	3	2	2	7	середній
26	Дмитро М.	3	2	2	7	середній
27	Артур	2	1	1	4	низький
28	Олексій	4	3	3	10	достатній
29	Роман	4	3	2	9	достатній
30	Дарина	2	2	2	6	середній

ДОДАТОК В

Урок літературного читання 3 клас

Тема: «Робота зі словом як засіб збагачення й розширення активного словника учнів»

Мета уроку: збагачення словникового запасу молодших школярів, розширення активного словника за рахунок нових значень уже відомих лексем та активізація пасивного словникового запасу учнів; розвиток вмінь осмислювати та придумувати назву твору, придумувати міні-історію за представленим словом та її назву.

Хід уроку:

1. Організаційний етап. Привітання з учнями, перевірка готовності до уроку.
2. Мотивація навчальної діяльності. Коротка розповідь про важливість багатого словникового запасу, цікаві факти про слова.
4. Уточнення словника.
 - Вправа «Розшифруй тему»
 - Обговорення багатозначності деяких слів та створення речень з різними значеннями цих слів.
5. Активізація словника.
 - Вправа «Віднови текст»: учні добирають відповідні слова до речень із пасивного словникового запасу.
 - Розповідь з особистого досвіду, де учні використовують слова із пасивного словника, під час розповіді.
6. Використання мовних виражальних засобів.
 - Вправа-гра «Слова в дії»: створення коротких історій, використовуючи нові слова та мовні виражальні засоби.
 - Аналіз тексту: учні мають визначити в тексті використані мовні виражальні засоби.
7. Робота з новими словами.
 - Вправи «Слова у ролях» та «Живі асоціації».

- Вивчення нових слів та їхніх значень за допомогою ілюстрацій і контексту. Учні отримують текст без кількох ключових слів. Вони повинні прочитати та доповнити текст словами із запропонованого списку, розуміючи контекст.
8. Підсумок уроку. Рефлексія здобутих знань та вмінь.
- Обговорення вивченого, взаємооцінка.
 - Домашнє завдання: створити коротку розповідь, використовуючи нові слова.

Вправа «Розшифруй тему»

Мета: активізація уваги, розвиток логічного мислення.

Обладнання: картки із зашифрованими словами.

Форма проведення: групова.

Хід заняття: клас ділиться на групи. Кожна група отримує картку зі словами, зашифрованими цифрами або картинками замість букв назви твору. За порядковим номером букв в алфавіті або за картинками учні повинні розшифрувати слова та скласти з них потрібне речення теми. Перемагає команда, яка швидше за інших відновить правильно речення, яке буде назвою тексту.

Такі вправи дозволяють ефективно працювати зі словом, розвиваючи логічне мислення та увагу учнів. Вони можуть застосовуватися на різних етапах уроку літературного читання.

Вправа «Віднови текст»

Мета: закріплення знання напам'ять віршованого тексту, розвиток логічного мислення.

Обладнання: картки з рядками вірша.

Форма проведення: групова.

Хід заняття: учні об'єднуються у групи та отримують картки з перемішаними рядками вірша, який вони вивчили напам'ять. За завданням учителя вони повинні розмістити рядки у правильній послідовності та

відновити текст вірша. Після завершення роботи представники груп виразно зачитують повний текст вірша.

Вправа «Слова в дії»

Мета заняття: навчити дітей активно використовувати нові слова, які вони вивчили, покращувати їх словниковий запас, розвивати вміння використовувати слова в контексті, а також навички висловлювання думок та спілкування.

Обладнання: картки зі словами, записки.

Форма проведення: групова робота.

Хід заняття: учні розбиваються на групи, де кожній групі пропонується вибрати картку зі словом. Завдання групи – створити коротку історію, використовуючи це слово. Учні мають нагоду обговорити, як можна використати слово в контексті, дібрати до нього синоніми або антоніми, використати його в різних частинах мови.

Після того, як історії будуть створені, учні – представники від кожної групи представляють свою історію, після чого проводиться обговорення.

Вправи «Робота з новими словами»

Вправа 1. «Слова у ролях»

Кожному учневі або групі учнів пропонуються картки з новими словами з твору, який вони вивчали. Учні повинні придумати міні-історію з кількох речень, де це слово буде ключовим та її назву. Потім учні представляють свої історії, де кожний по черзі озвучує нове слово у різних контекстах твору. Це сприяє активному використанню нових слів у реальному висловлюванні та у потрібному контексті.

Вправа 2. «Жива асоціація»

У цій вправі, учні вибирають одне слово зі списку з новими для них словами з тексту твору, що описують персонажа чи сюжет твору. Учні підходять до дошки, щоб намалювати або описати образ, що асоціюється з цим словом, але не вимовляючи самого слова. Решта класу має відгадати, яке слово було обрано на основі представленого образу або опису. Ця вправа

допомагає дітям розширити свою словникову базу, а також розвиває їхні вміння асоціативного мислення та навички внутрішнього мовлення.

Таким чином, під час уроку учні отримують можливість збагатити свій словниковий запас, покращити розуміння значень слів та активізувати слова із пасивного словника. Застосування різноманітних методів та прийомів сприяє розвитку монологічного мовлення молодших школярів. Робота зі словом на уроках літературного читання є ефективним засобом для збагачення та розширення активного словника учнів, а також підвищення їх мовленнєвої компетентності.

ДОДАТОК Г

Урок літературного читання 4 клас

Тема: *Розвиток монологічного мовлення через структурне і змістовне наповнення висловлювань.*

Мета: формування вмінь учнів виділяти основні структурні частини тексту та наповнювати своє висловлювання змістом, складання розповіді за власними малюнками та сюжетними картинками.

Обладнання: сюжетні картини, серія сюжетних картинок, ілюстрації до казок, малюнки учнів на задану тему.

Хід уроку:

1. Організаційний етап. Привітання та слово вчителя про тему уроку та його складові.
2. Актуалізація опорних знань. Коротка бесіда про структурні частини тексту: початок, середина, кінець.
3. Робота над структурою тексту. Складання плану та розповіді за картинками до казки.
 - Вправа «План казки за сюжетними картинками» та «Історія за сюжетними картинками».
 - Учні отримують сюжетні картини до певної казки. Завдання – скласти план казки, встановивши правильну послідовність карток та розповісти коротку історію на основі цих картинок.
4. Розвиток змістовного наповнення мовлення.
 - Вправа «Оповідання за власним малюнком».
 - Учні представляють свої малюнки на задану тему і розповідають про них, структуруючи свої розповіді.
5. Рефлексія.
 - Вправа «Зайва картинка».
 - Учні отримують серію сюжетних картинок за твором, який вони вивчали на попередніх уроках, де одна картинка є зайвою. Завдання – визначити зайву картинку та обґрунтувати свій вибір.

- Обговорення з учнями: що нового вони взнали, які навички вони розвинули на уроці.
- 6. Домашнє завдання. Скласти коротку розповідь на задану тему, враховуючи структурні частини тексту.

Вправа «План казки за сюжетними картинками»

Мета: розвиток вмінь учнів виділяти ключові моменти сюжету та структурувати текст казки на основі візуальних матеріалів.

Обладнання: набір сюжетних картин до певної казки, магнітна дошка.

Форма проведення: робота в малих групах.

Проведення:

1. Кожна група отримує комплект сюжетних картин до казки. Картини розташовані в довільному порядку.
2. Завдання учнів – визначити послідовність подій та розташувати картини в логічному порядку.
3. Після цього учні складають короткий план казки, використовуючи картини як підказку.
4. Кожна група презентує свій план класу, обґрунтовуючи свій вибір послідовності картин.

Вправа «Історія за сюжетними картинками»

Мета: розвиток навичок композиційного мислення та монологічного мовлення учнів через роботу з візуальним матеріалом, вміння аналізувати і відтворювати літературний сюжет.

Обладнання: серія сюжетних картинок до казки, магнітна дошка.

Форма проведення: індивідуальна або в парах.

Проведення:

1. За складеним в процесі виконання попередньої вправи планом до казки учні розповідають коротку історію на основі картинок, які вони розклали у правильному порядку на попередньому етапі, використовуючи свої знання про твір та свої аналітичні навички.

2. Інші учні мають можливість доповнити розповідь деталями з тексту, вказати на ключові моменти або виправити неточності в розповіді.

Вправа «Оповідання за власним малюнком»

Мета: розвиток навичок монологічного мовлення, формування вмінь структурувати текст та виразно передавати свої думки за допомогою образу.

Обладнання: аркуші паперу, кольорові олівці, маркери.

Форма проведення: індивідуальна, робота в малих групах.

Проведення:

1. На попередньому уроці учні отримують домашнє завдання намалювати малюнок на задану тему (наприклад, пригоди головного героя з улюбленого оповідання чи казки).
2. Учні представляють свої малюнки перед класом та, працюючи в малих групах готують розповідь про свої малюнки, або об'єднують малюнки групи в одну розповідь. Розповідаючи про малюнки, діти мають структурувати свої розповіді, дотримуючись схеми: «початок - середина - кінець».
3. Доповідає один представник групи, інші учні з групи можуть по черзі доповнювати розповідь.

Вправа «Зайва картинка»

Мета: розвиток аналітичних та мовленнєвих навичок учнів, вміння виділяти ключові моменти в сюжеті.

Обладнання: серія сюжетних картинок до відомого літературного прочитаного ними на попередньому уроці твору, одна чи кілька «зайвих» картинок, які не відповідають сюжету.

Форма проведення: індивідуальна та групова.

Проведення:

1. Учні отримують серію сюжетних картинок за вивченим ними на попередніх уроках твором, в якій знаходяться «зайві» зображення.
2. Завдання учнів – розпізнати та відокремити «зайві» картинки, обґрунтовуючи свій вибір.

3. Після визначення «зайвих» картинок, учні мають відтворити сюжет за допомогою решти картинок та розповісти його.
4. В кінці вправи можна обговорити з учнями, чому певні картинки були визначені як «зайві» та як це вплинуло на розуміння сюжету.

Такий урок та вправи, які використовуються на даному етапі нададуть можливість учням практикувати монологічне мовлення в різних форматах та зосередити їх увагу на структурі і змісті своїх висловлювань. Залучення учнів до активної мовленнєвої практики на уроках літературного читання, своєю чергою, сприяє ефективному розвитку їх монологічного мовлення.

ДОДАТОК Д

Урок літературного читання для 4 класу

Тема уроку: Вдосконалення культури мовлення молодших школярів як основи розвитку їх монологічного мовлення

Мета уроку: формування в учнів вмінь користуватися засобами мови відповідно до літературних норм, навчити будувати зв'язне монологічне висловлювання, розвивати навички переказу.

Обладнання: тексти казок для переказу, персонажі для імітації, аркуші паперу для заміток.

Хід уроку:

1. Організаційний етап. Привітання, повідомлення теми та мети уроку.
2. Мотивація. Коротке обговорення важливості вміння гарно і зв'язно висловлюватися.
3. Робота над розповіддю з особистого досвіду.
 - Учні коротко діляться якоюсь подією зі свого життя, намагаючись будувати розповідь логічно і послідовно.
4. Підготовка до переказу.
 - Вчитель читає коротку казку або оповідання.
 - Проводиться коротка бесіда за запитаннями: Чи сподобалася вам казка (розповідь)? Що особливо сподобалося? Що викликало у вас співчуття?
5. Переказ казки «в особах».
 - Учні діляться на групи і отримують різні казки.
 - Вони обирають персонажів з казки та імітують їх під час переказу, намагаючись передати особливості мовлення кожного персонажа.
 - Після завершення переказу, інші групи намагаються відгадати, хто був яким персонажем.
6. Рефлексія. Підсумок уроку.
 - Обговорення отриманих навичок та вражень від уроку.
 - Домашнє завдання: підготувати коротку розповідь на вибрану учнями тему, використовуючи набуті на уроці навички.

Вправа «Розповідь про найкращий день»

Мета: розвиток мовленнєвих навичок, зокрема вмінь будувати зв'язне, логічне і емоційно насичене мовлення; вдосконалення вмінь користуватися засобами мови відповідно до літературних норм; вміння послідовно викладати текст, зберігаючи основний зміст події.

Обладнання: таймер або годинник для контролю часу. Зошити і ручки для заміток (за потреби).

Форма проведення: індивідуальна розповідь перед класом.

Проведення:

1. Вчитель пояснює мету вправи і звертає увагу на важливість коректного використання мовних засобів та логіки викладення. Учні пропонуються задуматися над тим, який день у їхньому житті був найкращим і чому.
2. Кожний учень по черзі розповідає про свій «найкращий день», намагаючись викласти розповідь послідовно, логічно і емоційно.
3. Вчитель може встановити часові рамки для розповіді (наприклад, 2-3 хвилини для кожного учня) для тренування навичок короткої та змістовної розповіді.
4. Після того, як усі учні розповіли свої історії, вчитель може обговорити з класом, які розповіді були найбільш зв'язними, емоційними та відповідали літературним нормам. Вчитель також може дати короткий зворотний зв'язок кожному учневі, підкреслюючи сильні сторони його розповіді та моменти, які можна покращити.

Вправа «Жива казка»

Мета: розвивати мовленнєві та акторські навички учнів, вміння входити в образ персонажа та передавати його характерні риси; вміння коректно і емоційно переказувати текст, дотримуючись основного змісту казки.

Обладнання: короткі текстові витяги з різних казок, прості реквізити або костюми (за можливістю) для створення образів персонажів.

Форма проведення: групова, робота в малих групах.

Проведення:

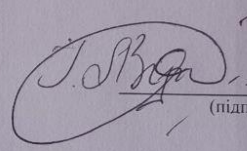
1. Учні діляться на групи (наприклад, по 3-5 осіб у кожній). Кожній групі видається уривок з казки, який вони повинні будуть переказати «в особах».
2. Учні читають отриманий уривок і обговорюють, яким чином вони будуть його переказувати, розподіляючи між собою ролі персонажів: учні можуть використовувати реквізит для створення образу персонажа (якщо є) або імітувати його мовлення і манеру поведінки.
3. Коли учнів групі готові до виступу, вони представляють свою частину твору перед класом, переказуючи уривок казки «в особах».

4. Після завершення переказу, інші групи намагаються відгадати, хто з учасників якого персонажа імітував.
5. Вчитель або представники групи можуть дати короткий зворотний зв'язок кожному учаснику, підкреслюючи сильні сторони його виступу та моменти, які можна покращити.

Вчитель підбиває підсумки уроку, відзначаючи основні моменти та наголошуючи на важливості правильного і емоційного передавання тексту та особливостей персонажів. Такий урок допоможе учням не лише вдосконалити свої мовленнєві навички, але й розвинути акторські здібності, навчитися виразно висловлювати свої думки, враховуючи характер і особливості персонажів казки. Вправи, запропоновані до використання на цьому уроці не тільки розвиває мовленнєві навички учнів, але й стимулюють їх творчу уяву, допомагаючи краще зрозуміти особливості кожного персонажа в казці.

Вдосконалення культури мовлення молодших школярів на уроках літературного читання веде до покращення якості їх монологічного мовлення та загальної комунікативної компетентності.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

(підпис) Ірина Василівна
Сташчівська